

Antošovská, Tereza

Nelítostný svět a dětská zkušenost

In: Antošovská, Tereza. *Odvrácená tvář dětství v římské společnosti : násilí a smrt v životě dítěte*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 70-116

ISBN 978-80-280-0431-6; ISBN 978-80-280-0432-3 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79604>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20240219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 NELÍTOSTNÝ SVĚT A DĚTSKÁ ZKUŠENOST

Kromě obecných metodologických otázek vycházejících z práce s literárními i právními prameny v souvislosti s problematikou „násilí“ v rámci studia dětství je důležité též vymezit, jak bylo v římském světě chápáno násilí a jaké formy mohlo nabývat ve vztahu k dětem. To, co je v naší společnosti většinou považováno za nepřijatelné násilné jednání, není nutně zcela totožné s tím, co za nepřijatelné, kruté považovali Římané. Rozdíl je patrný v obecném přístupu k násilí ve společnosti, nejvýrazněji viditelný v zacházení s nepřítelem, s otroky, v popularitě násilných sportů, jakými byly gladiátorské hry apod. Postihnout jej ale můžeme právě i na přístupu k násilí na dětech.

Jistá úroveň jak společensky, tak právně akceptovatelného násilí byla v římském světě běžným jevem. Otázkou je, kde ležela hranice mezi přijatelným a nepřijatelným násilím. Právě v tomto světle se můžeme ptát, co by Římané považovali za kruté a násilné jednání, za chování, které již překračuje etické normy. První část kapitoly je věnována formám násilí vůči dětem, druhá je zaměřena na děti a jejich aktivní roli coby provinilců a pachatelů.

4.1 Násilí na dětech

Bryen (2014: s. 126) se v jedné ze svých studií věnovaných tematice násilí v římském světě pokusil definovat obecný ideový koncept a postoj Římanů k násilí¹⁹⁴ ve společnosti, a to na základě pramenů, v nichž se objevuje teoretizování nad

194 Z definice násilí jako použití či zneužití síly vůči někomu, přičemž se nemusí jednat nutně o sílu fyzickou, ale např. i o zneužití pozice silnějšího.

problematikou násilí jako politického problému v otázce pořádku a násilí (např. Cicero). Podle něj mohlo být vnímáno především jako metoda, nástroj, který může být osvojen, kontrolován a používán (strategicky a oprávněně) k udržení a ochra- ně řádu a pořádku ve společnosti. Za tímto účelem bylo použití náležité a vhodné formy násilí příslušnou (odpovědnou) autoritou legitimním a oprávněným aktem (např. vyhlášení „spravedlivé“ války proti nepříteli, vynesení krutého trestu pro ty, kteří porušili zákon – za účelem odčinění a zjednání nápravy i odstrašení dalších potenciálních pachatelů¹⁹⁵). Z podobného úhlu je třeba nahlížet i na „dvojitý metr“ římského práva, kdy během císařství postupně dochází ke zpřísnování fyzických trestů pro chudé, které mohou nabývat velmi krutých podob (např. mučení, ukři- žování, odsouzení do dolů nebo předhození šelmám, ...), zatímco lidi privilegova- ného postavení by čekal za stejné provinění mírnější trest (např. majetkový, ztráta postavení, exil nebo tzv. čestný druh usmrcení). Nebyly ani tak projevem zvrácené krutosti jako pragmatickým uvažováním – jaké nápravy, případně prevence (tedy odrazení od spáchání nějakého činu) se dosáhne majetkovými tresty u lidí, kteří žádný majetek nemají (Humfress, 2006: s. 210)? Za patologické však bylo chápáno usilování o násilí pro ně samotné nebo dopouštění se násilí bezdůvodně. Kritika, která se v pramenech objevuje, není mířena na násilí jako takové, ale právě na násilí nepřiměřené vzhledem ke kontextu jeho použití (Hillner, 2013: s. 23).

V římském smýšlení (jak bylo naznačeno výše) se řád ve společnosti a státu promítal do pořádku v rodině a naopak: např. politikové a úředníci, později i biskupové, byli považováni za nezpůsobilé k péči o veřejné záležitosti a plnění příslušných povinností, pokud nedokázali udržet *casta domus* (bezúhonný dům) – tedy udržet klid a pořádek v rodině a domácnosti a mít poslušné a dobře vycho- vané děti (např. *Tim.* 1.3).

K udržení spořádané domácnosti mohly sloužit i metody, v jejichž rámci bylo užito násilí legitimně – jako výchovný nástroj mající vstřípit vhodné a žádoucí cho- vání a hodnoty osobám podřízeným *pater familias*, který měl pravomoc soudit a trestat ty, jež měl ve své moci. Na druhou stranu ale měl za chování členů své ro- diny odpovědnost. Dle římské archaické tradice mohl své děti, které by (svévolně?) překročily pravidla daná společností, dokonce odsoudit k trestu smrti (*ius vitae necisque*). Pokud můžeme soudit z dochovaných pramenů, byla v časech římského císařství tato kárná pravomoc značně omezena a usměrňována císaři (v návaznosti na předchozí vývoj zvyků a práva, resp. v souladu s tímto vývojem¹⁹⁶): např. otec nemohl syna ztrestat trestem nejvyšším, aniž by před tím byl slyšen a obviněn před

195 Přičemž na počátku vývoje svoji roli hrála nejen potřeba „světské nápravy“, ale především i potřeba usmíření rozhněvaných bohů, neboť trestný čin narušoval rovnováhu mezi lidským a božským, i proto jedny z nejstarších nejvyšších trestů představovaly zasvěcení provinilce bohům (Skřepeck, 1999: s. 140–160).

196 Blíže k tomuto vývoji viz kapitola 3.

příslušným magistrátem – prefektem nebo správcem provincie.¹⁹⁷ Reskript císaře Hadriana (vládl 117–138 n. l.) pak klasifikuje případ, kdy otec zabil svého syna na lovu, protože se dopustil cizoložství se svojí macechou, jako akt svévolného zabití, vraždu, kterou připodobňuje k chování banditů (*latrones*, kteří představovali vyvrhele, zcela stojící mimo zákon a společnost¹⁹⁸), nikoli k legitimnímu trestu vykonanému z pozice otcovské autority a moci (*Dig.* 48.9.5¹⁹⁹). Otcové, kteří příliš krutě jednají se svými syny, zvláště je-li tato krutost a přílišná tvrdost neopodstatněná, se v dochovaných textech stávají předmětem kritiky jak společenské, tak právní. Další z reskriptů, tentokrát císaře Traiana (vládl 98–117 n. l.), se zmiňuje o otci, který týral svého syna²⁰⁰ a jemuž bylo uloženo, aby jej emancipoval. Po smrti tohoto syna císař odpírá otci jakýkoli nárok na majetek svého potomka (*Dig.* 37.12.5). I texty právní povahy tak explicitně vyjadřují přesvědčení, že výchozím bodem či hodnotou pro jednání v rodině – i při trestání – měla být *pietas*, nikoli ukrutnost (*atrocitas*).

V literárních pramenech též nalezneme zmínky, které naznačují, že římská veřejnost nebyla nakloněna krutému a nepřiměřenému jednání, jež bychom dnes mohli klasifikovat jako týrání, či trestům, které se zdály být nezasloužené nebo neúměrné provinění. Seneca popisuje (bohužel jen velmi krátce)²⁰¹ událost, kdy došlo davem k lynčování jistého Trichona, římského jezdce, který zbičoval svého syna k smrti. Nedožíváme se přesný motiv jednání daného otce, či zda šlo o přísný výkon trestu s odvoláním na *ius vitae necisque*. Známe pouze následek, kdy společnost Trichonův čin vyhodnotila jako „neakceptovatelný“ a volala po trestu. Augustus však lynči zabránil. Zda došlo k nějakému následnému stáhnutí otce či vyšetřování oprávněnosti jeho jednání nebo jaké byly jeho další osudy, se nedovíáme (*Sen. De clem.* 1.15.1).

197 *Inauditum filium pater occidere non potest, sed accusare eum apud praefectum praesidemve provinciae debet* („Bez výsledku otec syna nemůže usmrtit, ale musí jej obvinít u prefekta nebo správce provincie.“ *Dig.* 48.8.2; vlastní překlad).

198 K *latrones* viz Shaw (2004); Riess (2011).

199 *Divus Hadrianus fertur, cum in venatione filium suum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in insulam eum deportasse, quod latronis magis quam patris iure eum interfecit: nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere* („Božský Hadrián ustanovil, že když *pater familias* nechal v zápase s divou zvěří usmrtit svého syna, který sváděl macechu k cizoložství, má být *pater familias* podle této konstituce božského Hadriána uvržen na /pustý/ ostrov, neboť využil /*pater familias*/ svého práva spíše jako lupič než jako otec: neboť otcovská moc se zakládá ve zbožnosti, nespochívá v ukrutnostech.“ Přel. Dostalík, 2022: s. 30).

200 ... *filium, quem pater male contra pietatem adficiebat*... („... syna, s nímž otec v rozporu s rodičovskou láskou zacházel špatně...“). Z textu bohužel nelze odhadnout věk daného syna (zda šlo o syna již dospělého, či nikoliv), nebo jak dlouho s ním bylo špatně zacházeno, než se případ dostal k projednání.

201 Účelem zmínky je poukázání na kvality dobrého vládce, manifestované v císaři Augustovi, konkrétně laskavost a shovívavost.

Zpráv²⁰² o takových událostech není mnoho a jejich podání naznačuje, že je římská společnost v císařském období vnímala jako formu excesu. Běžná škála forem trestu, která se otci nabízela v případě, že bylo třeba potomka potrestat za jeho chování, se pohybovala od prostého slovního kárání přes (úměrné) tresty fyzické nebo majetkové (zamezení přístupu k rodinným financím od omezení či neposkytnutí kapesného po vydědění).

Občas narazíme na zmínky (resp. konkrétní příklady) o přísném chování otce, ale jen zřídka dané pasáže naznačují situaci nad rámec normy.²⁰³ Např. Sidonius Apollinaris (křesťanský básník 5. st. n. l.) popisuje v jednom ze svých dopisů otce, který držel nad dětmi pevnou ruku a *plus prodesse quam placere maluerit* („upřednostňoval, aby byl spíše prospěšným než oblíbeným“; Sidon. *Epist.* 7.2.3; vlastní překlad). Plinius Mladší (1./2. st. n. l.) se ohrazuje a pobuřuje nad přílišnou přísností otce, který tvrdě napomínal svého syna za rozmařilé utrácení za koně a psy. Svěho přítele, jemuž je dopis adresován, pak varuje před takovým chováním, vyzývá jej ke zdrženlivosti a k tomu, aby pamatoval na své vlastní „hříchy mládí“: *Cogita et illum puerum esse et te fuisse, atque ita hoc quod es pater utere, ut memineras et hominem esse te et hominis patrem* („Uvaž, že i on je chlapec, že jsi jím byl i ty, a užívej otcovských práv pamětliv toho, že jsi člověk a otec člověka.“ Plin. *Epist.* 9.12; přel. Vidman, 1988: 217). Libanios, jenž sám praktikoval tělesné tresty na svých studentech, vyčetl přísný trest, který jistý Uranianus udělil svým synům – příliš ochotně a zbrkle, v afektu a bez prošetření jejich provinění, o kterém Libanios hovoří jako o pouhé pomluvě. Podle Libania se jednalo o morální zkrat ze strany otce, kdy se až příliš ochotně a snad vědomě nechal oklamat (v dopise blíže nespecifikovanými) pomluvami (Lib. *Epist.* 192). Zajímavý je i dopis církevního spisovatele a teologa Basileia z Kaisareie (4. st. n. l.), v němž ospravedlňuje adresáta, jistého Athanasia, jenž zřejmě dle dopisu čelil pomluvám, že špatně zachází se svými dětmi. Basileios stojí v dopise na Athanasiově straně a dané pomluvy vyvrací jako falešné a cílené na poškození Athanasiovy reputace. Vyzvedává přitom právě Athanasiovo otcov-

202 Pokud jde o doklady týrání dětí, za zmínku stojí v tomto směru kosterní nález dívky ze 4. st. v Lisieux. Dívka, jejíž věk byl dle chrupu odhadnut na cca 2 roky a 6 měsíců, byla pohřbena velmi prostě (místo nálezů neneslo žádné známky artefaktů, či dokonce posmrtné schránky na ostatky). Zda se jednalo o otrokyni, nebo svobodnou dívku z chudých poměrů, nelze určit. Analýza kosterních pozůstatků naznačuje vysokou pravděpodobnost, že malá dívka, zřejmě trpící křivici, byla vystavena dlouhodobějšímu hrubému týrání (odpovídají tomu stopy po traumatech a zhojených i nezhojených zraněních v horní části lebky a obličeje). Jedná se v tomto směru o první prokazatelný případ týrání v kosterních nálezích (Blondiaux et al., 2002). Z nálezů však nelze usuzovat nic dalšího.

203 Ještě do období republiky spadá asi nejznámější a nejvíce popsáný případ: příběh Lucia Manlia a jeho syna Tita Manlia, zvaného později Torquatus, který uvádí Cicero (*De Off.* 3.112) a Livius (7.4–5). Lucius byl hnán tribunem lidu k soudu mj. za týrání svého syna. Byl zproštěn viny, a to na základě jednání onoho syna, který ve snaze hájit svého otce (i přes jeho kruté zacházení) napadl tribuna v jeho vlastním domě a donutil ho k přísaze, že otce stíhat nebude. Zejm. Livius líčí tento příběh jako doklad synovské *pietas* vůči otci, kterou si společnost cenila natolik, že bylo upuštěno od stíhání jak otce, tak syna.

ské a láskyplné chování k dětem. Bohužel, co stálo za pomluvami a jakého přesně byly charakteru, jakým způsobem měl s dětmi zacházet, se z dopisu nedozvídáme (Basil. *Epist.* 24). To, jakým způsobem otec jednal se svými dětmi, mělo vliv přinejmenším na jeho veřejnou reputaci – jeho jednání ji mohlo posílit, nebo podlomit. Stejně tak chování dětí na veřejnosti mohlo poškodit vnímání a pověst celé rodiny

Potestas ovšem nebyla jediným zdrojem moci potrestat dítě, jelikož děti mohl trestat nejen *pater familias*, ale i matka,²⁰⁴ ačkoli nad nimi *de iure* neměla *potestas*, pouze přirozenou autoritu vyplývající z její přirozené a společenské role.²⁰⁵ V tomto případě ovšem mluvíme pouze o běžné kárné disciplinaci dítěte (např. pomocí výprasku). V pozdně antickém období se ani u otce nehovoří o *potestas* v klasickém smyslu, ale o rodičovské autoritě jako takové (*potestas parentum*):²⁰⁶ např. Sidonius (Sidon. *Epist.* 5.4) nabádal ve svém dopise jistého Simplicia, aby potrestal zpupnost svých synů (*superbiam filiorum ... monere*) na základě přirozené otcovské moci (*patria auctoritate*, nikoli *potestate*). Pravomoc potrestat potomka za nepřístojné chování je chápána spíše jako záležitost „přirozeného“ práva rodiče než římského práva *pater familias*. Nicméně *patria potestas* jako taková nezaniká a pravomoc otce trestat své potomky z ní nebyla nikdy vyňata,²⁰⁷ pouze omezena co do intenzity a navíc rozšířena nejen na postavu *pater familias*.

Pravomoc ke korekci *minores* v rodině byla přiznávána také starším příbuzným obecně. Příbuzní představovali důležitou společenskou síť v životě dítěte, navíc mohli jednat i jako náhradní vychovatelé či opatrovníci v případě smrti rodičů dítěte. Nařízení císařů Valentiniana a Valenta z r. 365 n. l. (*Cod. Theod.* 9.13.1 = *Cod. Iust.* 9.15.1) uvádí explicitně, že náprava musí být úměrná charakteru „přečinu“ a měla by mít charakter „léku“ (tedy eliminovat nežádoucí jednání). Toto právo trestat a napravovat chyby (když mládež přirozeně netáhne k mravnímu životu) by nemělo být neomezené, ale v souladu s otcovskou autoritou, byť se již nehovoří o pravomoci *ius vitae necisque*, ale o *ius patriae auctoritatis*. Starší členové rodiny tak měli právo trestat²⁰⁸ mládež za morální prohřešky, napravovat její charakter, krotit a kontrolovat mladistvý temperament, pokud by se projevoval nevhodným a potenciálně rodinu poškozujícím chováním. *Quod si atrocitas facti ius domesticae*

204 Byl zmínka v Cic. *Tusc. disp.* 3.27.64 (*Pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus*. „Chlapce dokonce matky a učitelé trestávají a nejen slovy, ale i bitím.“ Přel. Baník, 1976: 152) je jedním z mála příkladů zobrazení matky trestající fyzickými tresty (nejednala-li se o macechu, jejíž krutost bývá jako literární topos hnána až téměř k synonymu travičky). Matky, byť jsou zpodobněny jako dohlížitelky nad výchovou, jsou zobrazovány spíše jako benevolentní, je s nimi spojována spíše péče a přimluy ve prospěch dětí než trestání (Muson. 3; 4; Sen. *Ad Helv.* 13–14; Lib. *Or.* 1.4–7; Aug. *Conf.* 3.4.; Hieron. *Epist.* 125.6; Hieron. *Dial.* × *Lucif.* 5).

205 K roli matek viz zejm. stěžejní Dixon (1988); pro pozdní antiku např. Nathan (2002: s. 149–154).

206 Viz 3. kapitola k vývoji *patria potestas*.

207 Dle Vuolanta ovšem v pozdně antickém období koncept *potestas* ovládá stále spíše již jen ekonomické uspořádání a majetkové záležitosti rodiny (Vuolanto, 2016: s. 492–493).

208 Zejm. relevantní a důležitý je tento aspekt v případě, že otec dítěte již nebyl naživu.

emendationis excedit, placet, enormis delicti reos dedi iudicum notioni („Jestliže však hrůznost činu překročí právo domácího napravení, je stanoveno, aby obžalovaní ze závažných provinění byli předáni ke zkoumání soudci.“ *Cod. Theod.* 9.13.1 = *Cod. Iust.* 9.15.1; vlastní překlad). Závažné přečiny a zločiny bylo tedy dle tohoto opatření²⁰⁹ nutné projednat před soudcem veřejně, nikoli pouze v rámci rodinného domácího soudu (*domesticum iudicium*). Bohužel dochovaný text neuvádí explicitně, o jaká provinění se přesně jednalo, předpokládat můžeme závažné trestné činy.

Výkon kárné pravomoci v podobě bití dítěte nebyl omezen jeho věkem, jakkoli se objevují předpoklady (Saller, 1994: s. 143; Hillner, 2013: s. 36), že se vztahovala a byla praktikována zejm. na malé děti, které (dle antického smýšlení) ještě neměly dostatečně rozvinutou kapacitu racionálního smýšlení a schopnosti pochopení rozumových argumentů.²¹⁰ Ovšem i mladí dospělí muži mohli čelit přísné, až kruté fyzické korekci v případech vzpurnosti a přílišné neovladatelnosti nebo bezohledného či lehkovážného porušení pravidel, jak naznačuje příklad, který se měl odehrát v mládí pozdějšího císaře Othona (vládl r. 69 n. l.): *a prima adulescentia prodigus ac procax, adeo ut saepe flagris obiurgaretur a patre* („Hned od chlapeckých let byl tak marnotratný a rozpustilý, že proto od otce častěji sklídl výprask.“ *Suet. Otho* 2.1.; přel. Ryba, 1966: s. 281–282).²¹¹

Fyzické trestání nebylo omezeno pouze na chlapce – i dívky mohly být bity. Římský rétor a vychovatel Marka Aurelia M. Cornelius Fronto (2. st. n. l.), jenž o své dceři Gratii píše v dopisech s otcovskou láskou, uvádí, že raději sám své šestileté dcerce uštědří výprask (bude-li to nutné), než aby tak učinil někdo jiný (míněno vychovatel nebo učitel; Fronto *Epist.* 4.12.5). Ausonius nabádá svého vnuka, aby se nebál učitele i přes jeho přísnost. Byla by to z jeho strany známka slabosti, přičemž chlapce „utěšuje“ tím, že jak jeho otec, tak i matka si něčím podobným též museli projít (Auson. *Protrep. ad nep.* 14–34). Tacitus, jenž popisuje popravu Seianových dětí, které tak tvrdě zaplatily za činy svého otce, emotivně líčí situaci, kdy jsou děti odváděny na popravu, aby poukázal na krutost Tiberiova jednání, jež se projevilo nařízením této popravu: *igitur portantur in carcerem, filius imminentium intellegens, puella adeo nescia ut crebro interrogaret quod ob delictum et quo traheretur; neque facturam ultra et posse se puerili verbera moneri* („Byli tedy dopraveni do žaláře syn chápající již, co mu hrozí, a děvče tak nevědomé, že se opětovně ptalo, pro které obvinění a kam ji vlekou; že již to neudělá a že může být jako ostatní děti

209 A v souladu s výše uvedeným principem, který se objevil již za principátu – otec nesmí syna usmrtit, aniž je případ prošetřen před soudcem, viz níže v další podkapitole.

210 Saller se při tom opírá především o Seneku, Hillner pak vychází z některých křesťanských autorů, zejm. Jana Zlatouštího, který příliš nesympatizoval s fyzickým trestáním starších dětí.

211 Otho se měl v mládí chovat marnotratně, nevhodně k lidem na ulici a dopouštět se i útoků na slabší či opilé lidi.

potrestána metlou.“ Tac. *Ann.* 5 (6). 9; přel. Minařík & Hartmann, 1975: s. 230). Holčička pak měla být jako panna před popravou navíc znásilněna.²¹²

Dítě se s násilím v podobě fyzických trestů mohlo setkat nejen ze strany rodičů a příbuzných. Tato pravomoc byla v rámci výchovy přenesena též do kompetencí vychovatelů, učitelů (ve škole či soukromých učitelů), případně mistrů (v případě jejich učňů). Přece jen – škola byla záležitostí „veřejnou“ v mnohem větší míře než vnitřní záležitosti rodiny, které často zůstávaly skryty za dveřmi – uvnitř domácnosti. I proto zřejmě máme poměrně bohatou sbírku dokladů o tom, že děti mohly být a byly bity za nevhodné jednání, nepozornost či jiné „studentské lapálie“ (např. záškoláctví) – a to poměrně přísně a silně, nejen uštědřením „ručního výprasku“. Učitel měl možnost použít i hůl, bičků, důtky nebo řemen.²¹³ S obrazem školy se výprask jako trest vynořuje často. Dokonce máme v tomto směru zachováno několik vzpomínek na osobní zkušenost. Velmi barvitě je líčení sv. Augustina, který zaznamenal svoji vzpomínku na strach z trestání ve škole. Popisuje strach z trestu v důsledku nevalného nadšení pro učení, zálibu v hrách a výsměch dospělých (včetně rodičů), když si jako dítě na školní výprask stěžoval (Aug. *Conf.* 1.9).

V případě Augustina rodiče postup učitele schvalovali. Nemuselo tomu být vždy tak. Libanios se ospravedlňuje v jednom ze svých dopisů v rámci odpovědi zjevně rozhněvanému otci (jistému Antoninovi), resp. mu vysvětluje, proč svého žáka, Antoninova syna, potrestal řemenem. Pokud by se chlapec, či spíše mladý muž (hovoříme zde o školní docházce u rétora, tedy o nejvyšším stupni školního vzdělávání), pouze choval špatně a rušil v hodině, trestem by bylo vykázání ze třídy (aby svým chováním „nenakazil“ ostatní žáky). Bití je určeno pro studenty, kteří zahálí²¹⁴ ve svých studiích, aby je ranami patřičně „přiměl“ ke studijní aktivitě, což bylo i proviněním jeho záškoláckého syna. Vedle osvětlení situace na stížnost, že mladíka potrestal, zároveň otce nabádá, aby on sám svého syna netrestal podruhé a nezlobil se na něj (Lib. *Epist.* 1.139).

Na neblahou zkušenost s fyzickým trestem vzpomíná i satirik Lúkianos (2. st. n. l.) v diskutabilně autobiografickém spisku *Somnium sive vita Luciani*: jako chlapec byl dán rodiči do učení ke svému strýci, aby se vyučil sochařem. Chlapec si původně myslel, že bude zábavné umět vytesat sošky třeba bohů a že se bude moci vytahovat před svými vrstevníky. Nešikovně při první neumělé práci uhodil kladivem tak prudce, až se deska rozlomila, což vedlo u strýce k výbuchu vzteku

212 Na děti z vysokých vrstev a jakéhokoli věku mohly dopadnout (a dopadaly) i velmi krutě následky mocenských soubojů či nepřátelství, v nichž hráli roli jejich rodiče, zejm. pokud prohráli.

213 *Verbera*; u Isidora je specificky pro školní lavice jmenována *anguilla* (Isid. *Etym.* 5.27). Libanios např. v praxi používal *σκῦτος* (Lib. *Ep.* 139) a Lúkianův strýc na synovce použil *σκυτάλη* (Luc. *Somn.* 3).

214 Byl v pokročilejším věku Libanios od tělesných trestů zřejmě upouští, či je aplikuje jen velmi váhavě a preferuje jemnější metody; není-li jeho tvrzení pouze tvrzením rétorickým (Lib. *Or.* 2.20).

a použití hole. Chlapec byl svým strýcem tvrdě zbit a utekl v slzách k matce, která následně odmítla dát syna zpět ke svému bratru do učení (Luc. *Somn.* 3–4).

Byť někteří rodiče nemuseli souhlasit s aplikací fyzického trestu, systémově proti nim nebylo nic namítáno. Jen málo hlasů ze strany intelektuálů (alespoň co můžeme soudit z dochovaných dokladů) se snažilo ve svých pojednáních a radách odradit současníky od užívání násilí jako regulérní a vhodné formy trestání a vychovávání dětí. Patří sem především Quintilianus a Plútarchos. Oba zpochybňovali efektivitu těchto postupů. Ve svých dílech upozorňují, že fyzické tresty představují praktiky, které jsou určené otrokům: použití hole či biče je pro otroky běžným trestem, jenž navozuje strach a vynucuje poslušnost, ale není žádoucí, aby byl vséván takový strach do duše svobodného občanského dítěte. Krom toho strach z trestu není dobrou motivací pro studium (lepší je pozitivní motivace, hra a soutěživost mezi dětmi), naopak může vést ke ztrátě zájmu o studium a k vypěstování otrocké mentality (nežádoucí u římského občana).²¹⁵ Problémem zde není ani tak užití násilí jako takového, jako jeho aplikace na svobodného občana – v excesivní míře s použitím nástrojů, jimiž jsou trestáni otroci.²¹⁶

Nicméně pedagogická funkce tělesných trestů byla širší veřejností uznávána a akceptována. Bloomer ve své studii zaměřené na vývoj konceptu fyzického trestání v římských školách a jejich dopad na atmosféru školní docházky poukázal, že systémové užívání fyzických trestů vstúpilo dětem (a tím pádem dalším generacím) přesvědčení, že bití patří k cestě za vzděláváním a řádnou výchovou, že je do značné míry potřebné, přirozené, při správné aplikaci vede k dobru. Během této životní etapy se tak nad dítětem vznášela neustálá hrozba trestu podporující „kulturu strachu“. V té souvislosti se pak v literatuře objevuje jako topos motiv dosažení svobody pomocí dosažení vzdělání: ta je dána únikem od hrozby trestu (Bloomer, 2017: s. 169–173).

Dle Bloomera byla (v principu) důležitější právě tato hrozba možného trestu podporující strach a motivaci na základě strachu než výkon trestu samotného. Wiedemann (1989: s. 28–30) hovoří o běžnosti fyzického trestání dětí v antickém světě: v této souvislosti zdůrazňuje benediktinskou řeholi; důležitým aspektem je

215 Nejen římského občana: extrémním případem, v němž se odráží povědomí o propojení klasického vzdělávání se strachem dítěte z trestu učitelů ještě v 1. pol. 6. st. n. l., je spor o výchovu mladého ostrogótského krále Atalaricha mezi jeho matkou a regentkou Amalasinthou a některými představiteli vyšších gótských kruhů. Zatímco Amalasintha, která sama měla tradiční antické vzdělání, chtěla toto i pro svého syna, velmoži se obávali, že by se s římskou vzdělávací průpravou naučil strachu z učitelů, který by mohl ubíjet jeho statečnost, a chtěli převzít dozor nad jeho výchovou (a získat vliv na jeho rozhodování; Bednaříková, 2013: s. 131).

216 Quint. *Inst.* 1.2–3; Plut. *De lib. educandis*. Římané si byli vědomi určitých negativních dopadů, které použití násilí (zvláště extrémního, jakým bylo např. mučení nebo rána holí) mohlo mít za následek, přičemž reflektovali narušení osobní integrity zejm. v důsledku ponížení, které takové činy mohly způsobit důstojnosti, spíše než fyzickou bolest. Proto např. nebyly fyzické tresty nebo tortura z právního hlediska přípustné v rámci trestního práva zpočátku u žádného římského občana, později (s rostoucí diskriminací *humiliores*) z ní byli vyňati *honestiores* (Laes, 2005: s. 72, 85; Dig. 48.6.7).

dle něj také agrární charakter římské společnosti, ve kterém je striktní otcovská autorita důležitým faktorem přežití.²¹⁷ Saller (1994: s. 133–153; 1996) naopak kritizuje toto tvrzení s poukazem na to, že přístup vyplývající z dané řehole nelze vztáhnout ke klasickému období římských dějin, pro které je dle něj typická spíše zdrženlivost k používání fyzických trestů na svobodné děti,²¹⁸ jelikož jsou tyto tresty spojovány s otroctvím a ponižováním. Laes v tomto směru zase poukazuje na přílišný Sallerův optimismus, jenž je založen na nadměrném kreditu příkládaném aristokratickému literárnímu diskurzu (Laes, 2005: s. 76). Laes více upozorňuje na křesťanské autory pozdně antického období (na rozdíl od Sallera, který se pohybuje především v diskurzu období klasického) a poukazuje na koncept milujícího, ale přísného otce, přirovnávaného k Bohu: pokud dítě zhřeší, je projevem otcovské lásky a dobrodiní, spolu s plněním povinností vůči členům rodiny, takové dítě potrestat – i tělesně. Nicméně nápravné bití by mělo být vyváжено objetím a projevy náklonnosti, jinak by tresty mohly ztratit na účinnosti a místo nápravy by děti mohly začít rodiče nenávidět (Laes, 2005: s. 81–82).

Jeroným shrnuje: *Non erudit pater, nisi quem amat. Non corripit magister discipulum, nisi eum quem ardentioris cernit ingenii* („Otec nevychová, leda toho, koho miluje. Učitel neplísni žáka, leda toho, v němž zaznamená bystrého ducha.“ Hieron. *Epist.* 68.1; vlastní překlad). Též ale zdůrazňuje, že vedle přísnosti jsou na nebezpečné cestě mládí, jež je náchylné ke svodům a hříchu, důležité i povzbuzení, rada a podpora (Hieron. *Epist.* 7.4).

Aplikace fyzických trestů byla považována za legitimní formu užití síly, pokud podobně jako v případech trestání příbuznými i otcem byla přiměřená provinění, pokud respektovala společenskou hierarchii a právní status účastníků, byl u trestání dětí vychovateli dochází v tomto směru k paradoxu, kdy má osoba často nižšího (i otrockého) společenského původu a postavení přenesenou pravomoc nad osobou s lepším původem a postavením. Dále nebylo penalizováno, pokud dané potrestání nemělo za následek trvalé poškození dítěte. Pokud by ale došlo k situaci, kdy by učitel či mistr dítěti způsobil trvalou újmu, nebo jej dokonce zabil, byl

217 Součástí této řehole je systém odstupňování trestů – dle míry provinění (trest musí odpovídat úměrně; nemá být vykonán jako akt pomsty, ale nápravy), četnosti (opakované provinění zasluhuje přísnější potrestání) a věku (resp. rozumové kapacity: dítě např. není s to chápat racionálně podstatu provinění a účel trestu tak jako dospělý – např. v otázce uložení pokání apod., proto je vhodnější např. tělesný trest; *Regula Sancti Benedicti* 23; 30; 45; 70). Podobně se v pozdně antickém období objevují další řehole, které se uchylují k aplikaci tělesných trestů na neposlušné členy (nejen nedospělé), přičemž často je fyzický trest chápán jako jedno z posledních řešení (před vyloučením z komunity; viz Hillner, 2009). Křesťanství v tomto směru nepřináší odmítnutí fyzického trestání jako takového, naopak je jako nástroj k prosazení disciplíny schvalováno (Laes, 2005: s. 83).

218 Důležité je zde rozlišování mezi svobodným a otrokem; k otrokům, jejich trestání či týrání a zneužívání (včetně sexuálního; vedle Sallera výše v tomto kontextu) viz zejm. Bradley (1987: s. 113–138); Lenski (2016).

takový učitel trestně odpovědným. Pokud by se jednalo o chlapce-otroka, mohl být učitel stíhán dle *lex Aquilia*.²¹⁹ V dané části je dále rozváděn hypotetický příklad chlapce, kterého jeho mistr při výuce uhodil tak nešťastně, až si chlapec vypíchl oko. V tomto případě se hovoří o *ingenuus filius familias*, tedy o svobodném chlapci pod mocí otce. Dle Ulpiana by byla též jednoznačně aplikovatelná žaloba dle *lex Aquilia*, přičemž otec zraněného chlapce by měl nárok na odškodnění za ušlý zisk, který mu mohl plynout ze synovy práce, pokud by ke zranění nedošlo, spolu s náklady na léčbu (*Dig.* 9.2.5.3; 9.2.7 pr.). Na učitele by se pak nevztahovala žaloba z *iniuria*, jelikož čin nebyl spáchán s úmyslem způsobit dané zranění, ale „za účelem pokárání a poučení“ (*monendi et docendi causa*; *Dig.* 9.2.5.3). Podle Paula je extrémní krutost učitele (a případné následky) připisována spíše nedbalosti (*culpa*) než úmyslu (*dolus*; *Dig.* 9.2.6).

V neposlední řadě bylo užití síly vůči dětem chápáno jako legitimní, pouze pokud bylo použito za účelem korekce nevhodného jednání, tj. motiv vedoucí k trestu byl oprávněný – od korekce neposlušnosti a drzosti, *monendi et docendi causa*, k závažnějším přečinům proti morálce a zákonům. Právě tento výchovný a usměrňující účel násilí, zvlášť pokud jiná opatření selhala, lze označit jako onu pomyslnou dělicí čáru mezi akceptovatelným a neakceptovatelným (Hillner, 2009: s. 778; 2013: s. 28–36).

Jak Plútarchos připomíná čtenáři ve svém pojednání, které představuje jakousi stručnou příručku a soubor rad k výchově zdárného potomstva (chlapců) dle řeckého vzoru, v němž podporuje a vyzdvihuje „zlatou střední cestu“ v přístupu k výchově: doporučován je benevolentní přístup a posuzování situace, ale ne zase příliš mírné či příliš shovívavé jednání. Výchova má být vedena pevnou rukou, nikoli však krutostí, zvlášť je-li zapotřebí korekce chování potomka, zejm. v nebezpečném věku dospívání (*Plut. De lib. educandis*). V *De cohibenda ira* (10–11) pak Plútarchos zdůrazňuje nutnost trestání provinilce v klidu, s chladnou hlavou, s rozumem, po jeho vyslechnutí, nikoli ve víru vášní a hněvu, neboť v hněvu často chybujeme.²²⁰ Trest by také neměl být vykonáván pro pouhé potěšení z trestání, ale spravedlivě. Správné napomenutí může být ku prospěchu potrestanému, zatímco příliš tvrdý

219 Zákon *Lex Aquilia* (asi z r. 286 př. n. l.) upravoval především záležitosti, které se týkaly poškození cizí věci (včetně otroka).

220 V tomto směru je zajímavé srovnání s Lactantiem, který připouští tzv. „spravedlivý hněv“, jemuž může být dán průchod za účelem potrestání těch, které máme ve své moci. Neboť tyto osoby trestáme za účelem nápravy špatného, morálky a udržení disciplíny. Jakkoli je sebeovládání chvályhodné, nepotrestat zaslouženě děti (či otroky) za něco špatného, co provedly, by vedlo v budoucnosti ke stupňování jejich špatnosti, zatímco strach zde působí jako „prevence“. *Itaque ut ira uti adversus minores et iustum est et necessarium* („A tak aby byl hněv použit vůči nezletilým, je jak správné, tak nutné.“ *Lact. Inst.* 6.19.7; vlastní překlad). Tento spravedlivý hněv však odlišuje od prostého („špatného“) hněvu, motivovaného např. touhou po pomstě, jehož je třeba se vyvarovat (*Lact. Inst.* 6.19.6–11; *Lact. De ira Dei* 17–18). Zmiňuje ale také, že vidíme-li pak, že chyby dětí jsou napraveny, že se kají, utěšíme je a obejmeme (stejně tak se chová Bůh k našemu pokání; *Lact. Inst.* 6.24.3).

postup a krutost nevede ani tak k úctě a lítosti, jako spíše k dalšímu rozvíjení špatného, pouze s větší opatrností před možným dopadením.

Seneca upozorňuje i na druhou stranu mince, a sice že i přílišná benevolence, rozmazlování, neodepření ničeho dítěti spíše oslabuje následně jeho ducha, který je snáze náchylný k hněvu a k jiným špatnostem (*De ira* 2.21).²²¹ U Seneky (po- tažmo dalších teoretiků výchovy) se jedná spíše o konstatování a radu vyjádřenou na základě zkušeností, pozorování, přesvědčení a společenských konvencí. Ovšem přílišná mírnost a příliš volná a benevolentní výchova ze strany rodičů bývá v literatuře také kritizována ve spojení s moralizujícími povzdechy o kažení mládeže, která tak nemá dostatek disciplíny. Jde o oblíbený prvek satiry,²²² který prostupuje i do dalších žánrů: kritiku uvolněné morálky a disciplíny mládeže v důsledku nedostatku „pevné“ výchovy tak najdeme např. u Tacita popisujícího situaci řečnických škol na přelomu 1. a 2. st. n. l. (*Tac. Orator* 34–35). Podobné moralizující povzdechy proploouvají napříč sledovaným obdobím: Paulinus z Pelly vzpomíná ve své autobiografii na milující péči vlastních rodičů a udržování řádné disciplíny při své výchově v době, kdy udržovat takovou disciplínu „nebylo v módě“ (*Paul. Pel. Euch.* 55–80). Motiv uvolněného chování a přesvědčení o zkaženosti mládeže představuje určitou reflexi generačních rozdílů napříč časem a kulturami obecně.

Fyzické trestání dětí v rámci korekce můžeme označit jako normální, regulérní, a mohli bychom říct i běžné. Na otázku, do jaké míry ale bylo časté týrání (svobodného) dítěte (kdy z římského pohledu došlo k excesivnímu užití síly a zneužití autority nad rámec tolerance spojené s přiměřeným trestem), nelze odpovědět.

Zdaleka ne všechny formy násilného jednání, kterým mohlo být dítě vystaveno, v sobě mohly skrývat potenciálně korektivní účely, a to jak optikou současnou, tak římskou. Římané by ovšem tyto praktiky nepovažovali nutně za nelegální²²³ a jejich hodnocení dobovými prameny z hlediska morálky je nejednotné. To se týká především postojů starých Římanů k potratům a k praxi odkládání dětí. Ačkoli tyto praktiky jednoznačně postrádají edukativní účely, jejich „oprávněnost“ (budeme-li vycházet z Bryenova vymezení) bychom mohli spatřovat v roli násilí jako nástroje udržujícího *status quo*, dosavadní řád věcí – v tomto kontextu nikoli státu nebo vládnoucího uspořádání, ale současné situace rodiny, která je např. pro nedostatek zdrojů neschopná postarat se o další dítě, nebo z důvodů prostě

221 Podobné názory, jako měl Seneca a Plútarchos, nalezneme např. i u nejznámějšího římského teoretika výchovy Quintiliana (*Inst.* 1.2–3).

222 Satirik Petronius (1. st. n. l.) pranýřuje jak přílišnou volnost ve školní výuce, tak přílišnou ambicióznost rodičů, pokud jde o jejich děti (Petron. 4); Iuvenalis hovoří o tom, že se má dnes učitel bát svých žáků, neboť jsou to oni (a jejich rodičové), kdo mají „moc“ ve třídě (Iuv. 7.214–213). Hovoří též o špatných vlivech, které mají rodiče na své děti, jimž sami jdou špatným příkladem svým zhýralým chováním (Iuv. 14).

223 Alespoň ne po poměrně dlouhou dobu existence říše.

neochoty a zdráhání se mít dítě, které by změnilo dosavadní způsob života jednotlivce a jeho okolí.

Postoj k těmto praktikám je v římském klasickém pohanském literárním diskursu ambivalentní, zatímco v křesťanské literatuře jsou tyto praktiky jednoznačně a jednohlasně odsuzovány již od počátků křesťanství.²²⁴ V pohanské perspektivě a tradicích můžeme najít přijetí těchto metod jako samozřejmosti, jako práva rodiny (zejm. výsadního práva *pater familias*) a společnosti, jako jedné z mála účinných metod kontroly porodnosti a velikosti rodiny ve světě bez spolehlivé antikoncepce.²²⁵ Do jaké míry k nim skutečně docházelo, opět nelze blíže určit, nicméně dle zmínek v dílech autorů stejně jako reflexe a úprav v právních pramenech nešlo o jev ojedinělý, na druhé straně jej ale nelze chápat jako jev samozřejmý.

Pokud jde o odložení narozeného dítěte, dle tradice se jednalo o součást pravomoci *pater familias*, kdy v rámci své moci rozhodoval o tom, kdo bude formálně oficiálně přijat a chápán jako člen rodiny. Až toto přijetí učinilo z dítěte člena rodiny a jejího dědice, nikoli prostý fakt jeho biologického narození. Novorozenec neměl v tomto směru stejný status jako starší dítě.²²⁶ Jakkoli matka *de iure* neměla nad dětmi rozhodovací pravomoc (Dixon, 1988: s. 44–47), Rawson (2003a: s. 105) připomíná pravděpodobnost zahrnutí matky do rozhodování *de facto* a její možný vliv na dané rozhodování, např. mohla svého manžela názorově ovlivňovat. V závěru se ale musí podřídit rozhodnutí otce (Eyben, 1980/1981: s. 16).²²⁷

224 Křesťanství v tomto směru navazovalo na židovský koncept, kdy je dítě chápáno jako stvoření Boží a život jako Boží dar. Odložení dítěte, potrat, pro některé (např. Hieron. *Epist.* 22.13) i pouhé prostředky předcházející početí představují nejhorší hříchy – vraždu. Křesťanská kritika této praxe nevyhází jen z možnosti smrti daného dítěte, ale i v případech, že dítě přežije, se jedná o nemorální čin, jež nelze tolerovat: Iústinós Mučedník (2. st. n. l.) varuje, že takové dítě může být odsouzeno k životu v nevěstinci, kde může docházet k nevědomému incestu (Iustin. *Apol.* 1.27).

225 Eyben (1980/1981); Krause (2011: s. 625); Parkin (1992: s. 123–127): v pramenech, zejm. lékařských, máme dochované zmínky o lécích a metodách, které mohly sloužit jako kontraceptiva nebo abortiva. Do jaké míry mohly být účinné, je předmětem debat. Je pravděpodobné, že některé směsi mohly mít kýžený účinek, řadu z nich lze ale označit za neefektivní babské rady, nezřídka obsahující různé magické prvky. Nejběžnější forma prevence početí, *coitus interruptus*, není v pramenech reflektována vůbec.

226 Novorozenec byl chápán jako „tvor“ na okraji a na přechodu, jenž teprve stojí na počátku cesty stát se plnohodnotným člověkem a členem společnosti, tvor, jemuž ještě není plně přiznáno lidství (Laes, 2014; Garnsey, 1993: s. 53–56). V tomto směru je důležitá reflexe vysoké dětské úmrtnosti, kdy první dny po narození dítěte patřily k těm nejnebezpečnějším (Wiedemann, 1989: s. 12). Dle Corbierové je první známkou přijetí, zdá se, rozhodnutí o nakojení dítěte. Dasen poukazuje též na první koupel dítěte, ale k oficiální integraci dochází až během *dies lustricus* (Corbier, 2001: s. 54–58; Dasen, 2009: s. 200–204).

227 Pokud se otec rozhodne a nařídí dítě nevychovat, nevíme o možných společenských pákách či zvyklostech, kterými by mu v tom žena mohla zabránit. Naopak žena nemůže (beztrestně) odložit dítě proti vůli a vědomí svého manžela, a to ani pokud se dítě narodilo po rozvodu nebo smrti otce. Svobodnou rozhodovací pravomoc má pouze v případě nelegitimního nemanželského dítěte, které nepodléhalo *patria potestas* (Dixon, 1988: s. 44–47; Rawson, 2003a: s. 105; Corbier, 2001: s. 58–60).

K rozhodnutí o odložení dítěte většinou docházelo krátce po jeho narození, přičemž spojování úkolu pohazení dítěte s otroky či porodními bábami (často též ženami nízkého původu) naznačuje, že přes legálnost aktu jej společnost vnímala spíše negativně (Harris, 1994: s. 15–18). Jak bylo uvedeno výše, pohanský přístup byl nejednotný. Čin odkládání dětí (spolu s úmyslným vyvoláváním potratů) se objevuje na pranýři Iuvenalovy satiry kritizující morálku žen a spolu s ní i morální hodnoty spojené s rodinou (Iuv. 6). Filozofové²²⁸ jako Plútarchos (*De amore proliis* 5), Musonius Rufus (Muson. 15) či Epiktétos (Epict. 1.23) kritizují praxi omezování počtu vlastních dětí – zejm. u bohatých, kteří tak činí především kvůli nežádoucímu dělení majetku, zatímco s chudými, jež odloží své dítě, neboť o něj nejsou schopni kvůli nouzi řádně se postarat a doufají, že se dítěte někdo ujme, mívají moralisté do jisté míry soucit či spíše pochopení. Výtka vůči praxi omezování počtu dětí či přímo infanticidy se objevuje i u Tacita (Tac. *Germ.* 19). Morální kritika zdůrazňuje zejm. nepřirozenost, krutost, sobectví, zkaženost a lakotu, které stojí za takovým aktem, spolu s poškozováním zájmů státu.

Ekonomické důvody zřejmě patřily k nejčastějším pohnutkám, proč se k tomuto kroku rodina rozhodla. Nabízejí se i další: dítě je nechťené nebo nelegitimní, popř. je následkem cizoložství. Specifickou okolností, již popisuje Suetonius při smrti Germanika, je údajné hromadné odkládání dětí, které se narodily v čase takové tragické události (považované za špatné znamení; Suet. *Cal.* 5). Byla-li ve hře nepříznivá znamení bohů, i to mohlo mít vliv na rozhodnutí některých rodičů. V odborné literatuře se vede poměrně čilá debata o vlivu pohlaví narozeného dítěte na rozhodnutí o ne/vychování: dle Harrise (1994) či Krauseho (2011: s. 636) mohly být nově narozené dívky odkládány nebo mohly podléhat přímé infanticidě ve vyšší míře než chlapci. Jiní (Scott, 2001; Evans-Grubbs, 2013: s. 90) však poukazují na nedostatek relevantních dat pro takové jednoznačné tvrzení, které vychází především z předpokladu.²²⁹ Tím je, že synové byli chápáni jednak jako prostředek pokračování kontinuity rodiny, jednak jako ekonomický přínos pro rodinu (chlapec mohl brzy začít přispívat rodinné ekonomice a prosperitě skrze svoji práci, tím se podílet na zajištění rodičů na jejich stáří), zatímco dívka měla být pro rodinu spíše břemenem (požadavek věna). Nicméně i dívka mohla být pro rodinu (dokud se neprovdala) hodnotnou pracovní silou. V neposlední řadě pak rozhodnutí dítě pohodit mohla ovlivnit fyzická kondice dítěte: zda bylo dítě nemocné, slabé, nebo dokonce viditelně postižené. V případě závažných tělesných postižení měla být dokonce ve starším římském období kněžkami nařizována přímá rituální infanticida utopením k očistění celé obce, do které se dítě narodilo, neboť takové narození představovalo neblahé věštné znamení (Liv. 27.37; 34.45; 39.22).

228 Činnost všech tří uvedených filozofů spadá do 1. st. n. l., v případě Plútarcha a Epiktéta ještě do poč. 2.st.

229 Boswell (1988: s. 54) poukazuje také na demografické důsledky, zejm. v důsledku případně časté přímé infanticidy dívek, která by z dlouhodobého hlediska nevyhnutelně vedla k poklesu populace.

O rituálním usmrcování již sice v období císařství v pramenech neslyšíme, ale jako neblahá věštná znamení, jež dokreslují historické události, se v literatuře objevují i nadále (např. Plin. *NH* 7.47; Amm. 21.19). Nicméně Seneca hovoří o topení slabých dětí a ničení nepřírozeného potomstva jako o projevu racionálního smýšlení (Sen. *De ira* 1.15.2).

Dítě, které bylo odloženo a které nikdo nenalezl či se nerozhodl jej ujmout, čekala smrt. Pokud jde o osud nalezeného dítěte (nejčastěji označováno jako *alumnus*; Rawson, 2003a: s. 252–254), neexistovaly státní instituce, které by vykonávaly péči o nalezené děti.²³⁰ Kdokoli dítě našel, mohl se jej ujmout a vychovat buď jako vlastní, nebo (a zřejmě častěji jev)²³¹ jako svého otroka, včetně možného využití takového dítěte k žebrání nebo prostituci.²³² Dítě nicméně mohlo získat zpět svou svobodu, bylo-li schopno dostatečně prokázat svůj původ.²³³ Rodina je navíc mohla po čase nárokovat zpět. V tomto směru se objevovala v pramenech diskuze, zda má otec v takovém případě platit náhradu za výživné.²³⁴ Až císař Constantinus r. 331 n. l. zapověděl otcí jakýkoli nárok na dítě, kterého se dříve takto zřekl (*Cod. Theod.* 5.9.1).

Narůstající etická rozpolcenost (přinejmenším v intelektuálním diskursu), zájmy státu (zejm. demografické a fiskální) spolu s narůstajícím vlivem křesťanství vedly pozdně antické císaře k definitivnímu postavení těchto praktik mimo zákon: v r. 374 n. l. z rozhodnutí císařů Valentiniana, Valenta a Gratiana došlo k explicitnímu zákazu infanticidy a odložení dítěte, přičemž infanticida byla posuzována jako vražda a podléhala *lex Cornelia de sicariis et veneficis*.²³⁵ Pokud šlo o odložení,

230 Instituce starající se o potřebné (staré, chudé, nemocné, sirotky či poutníky) se rozvíjí až v pozdně antickém období v rámci křesťanské *caritas*, ze začátku zejm. prostřednictvím nadací zakládaných zbožnými jednotlivci. Církev toto počínání hojně podporovala (blíže k těmto institucím např. Anderson, 2012; Crislip, 2005; Miller, 2003).

231 Dle všeho odložené děti představovaly v době císařství důležitou složku přísunu otrocké pracovní síly (Krause, 2011: s. 626; Scheidel, 2011: s. 298).

232 K osudu odložených dětí: viz Harris (1994); Evans-Grubbs (2013: s. 93–97); Corbier (2001: s. 66–71).

233 Zajímavý, ovšem ojedinělý příklad uvádí Suetonius (*De Gram.* 21.1–2): Gaius Melissus se sice narodil jako svobodný, ale kvůli sváru mezi rodiči byl odložen. Nicméně se mu díky muži, jenž jej vychoval, dostalo dobrého vzdělání: stal se z něj gramatik a získal si dobré jméno a pozici u Maecenata. Jeho matka toho chtěla využít a nárokovat syna zpět, ten však odmítl a dal přednost otroctví před svým původem. Nakonec krátce nato dosáhl propuštění, a dokonce i přízně císaře Augusta.

234 Zajímavá je zde korespondence Plinia Mladšího s císařem Traianem, v níž je rozhodováno o osudu nalezenců. Plinius se jako správce provincie obrací na císaře s radou, jak postupovat v případě dětí, jež se narodily jako svobodné, byly odloženy a někdo se jich ujal a vychoval je jako otroky, neboť není k dispozici jednotné rozhodnutí pro všechny provincie. Dle Traianovy odpovědi těm, kteří si činí nárok na svoji svobodu, nemá být propuštění upíráno, přičemž se tato svoboda nemá vykupovat náhradou výživného (Plin. *Epist.* 10.65; 10.66).

235 *Lex Cornelia de sicariis et veneficis* z r. 81 př. n. l. patřila mezi zákony vydané Luciem Corneliem Sullou. Upravovala soudní řízení a zabývala se zejm. zločiny vraždy (včetně pokusu o ni), travičství, žhářství, nošení zbraní a organizování lupičských band.

podléhalo předepsanému trestu, jenž však není v uvedeném fragmentu dochován.²³⁶ Povinností se stává výchova všech narozených dětí a (úmyslné) neposkytnutí výživy a péče dítěti je římským právem²³⁷ (i rodičím se právem církevním) kvalifikováno jako zabití.

To samozřejmě neznamenalo, že by tyto metody přestaly být praktikovány. Církevní synody i přesto, že v rámci křesťanské etiky nebylo ospravedlnění pro tyto činy, opakovaně řešily záležitosti odložení dětí nebo vyvolávání potratů. To naznačuje, že přes morální kritiku a nelegálnost se k daným praktikám lidé i nadále uchylovali. Církevním trestem byla exkomunikace a pokání proviněného: Basileios z Kaisareie uvádí, že za neúmyslné zabití hrozilo provinilci 10 let, během kterých mu byly odeprény svátosti a během nichž musel konat předepsané pokání, za úmyslnou vraždu pak hrozilo 20 let (Basil. *Epist.* 188.8; 199.33; 217.52; 217.56–57; církevní synody: Gangra, kánon 15; Ankara, kánon 21).

Vyvolání potratu bylo pro ženu ve starověku nebezpečnou záležitostí, i proto se uvádí, že odložení narozeného dítěte bylo preferovanější a jistější metodou omezení příslušníků rodiny (Eyben, 1980/1981; Harris, 1994; Corbier, 2001). Ovidius např. popisuje potrat své milenky, při němž málem zemřela. Podstoupení potratu jí vyčítá zejm. proto, že se uvedla do nebezpečí (*Ov. Am.* 1.7; 2.13). Jeroným ve výčtu poklesků žen uvádí nemanželské početí, přičemž případný následný uměle vyvolaný potrat je hodnocen nejen jako vražda (a to nejhorší – *parricidium*), ale i jako sebevražda. Jde tedy o trojí hřích ženy vedoucí k jejímu zatracení (Hieron. *Epist.* 22.13). Z právního hlediska nebylo dlouho (alespoň co lze soudit z dochovaných pramenů) nezákonné, aby si žena způsobila potrat. Až císař Septimius Severus (vládl 193–211 n. l.) posílá ženu, která si záměrně vyvolala potrat, do exilu, přičemž ale důvodem trestu není zabití dítěte: *indignum enim videri potest impune eam maritum liberis fraudasse* („Může se totiž jevit jako hanebné, že by beztrestně

236 K odložení: *Unusquisque subolem suam nutriat. Quod si exponendam putaverit, animadversioni quae constituta est subiacebit. Sed nec dominis vel patronis repetendi aditum relinquimus, si ab ipsis expositos quodammodo ad mortem voluntas misericordiae amica collegerit: nec enim dicere suum poterit, quem pereuntem contempsit* („Každý by měl žít své potomky. Kdo by uvažoval, že by odložil své dítě, bude potrestán, tak jak bylo stanoveno. Ale ani pánovi, ani patronovi neponecháváme příležitost nárokovat zpět děti, které byly jimi vystaveny jaksi až k smrti a které zachránila přátelská vůle a milosrdenství: nikdo nemůže tvrdit, že mu patří ten, koho nechal napospas.“ *Cod. Iust.* 8.52.2; vlastní překlad). K infanticidě: *Si quis necandi infantis piaculum aggressus aggressave sit, erit capitale istud malum (...)* *Interpretatio: Sive vir sive mulier infantem necaverit, rei homicidii teneantur* („Jestliže by kdo přistoupil k hříchu usmrčení nemluvněte, ať muž, či žena, bude to považováno za hrdelní zločin. /.../ Výklad: Jestliže by buď muž, nebo žena zabil/a nemluvně, ať je usvědčen/a z vraždy.“ *Cod. Theod.* 9.14.1; vlastní překlad).

237 Byl neposkytnutí výživy nebo odložení se jako zabití objevuje už u Paula: *Dig.* 25.3.4 *Paulus libro secundo sententiarum. Necare videtur non tantum is qui partum praefocat, sed et is qui abicit et qui alimonia denegat et is qui publicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse non habet* („Paulus ve 2. knize výroků Za toho, kdo zabil, je považován nejen ten, kdo udusil novorozeně, ale také ten, kdo ho opustil, odmítl výživu, i ten, kdo ho zanechal na veřejných místech, ponechávaje ho milosrdenství, které sám nemá.“ Přel. Skřejpek, Blaho & Černocho, 2019: s. 509). V době jeho působení (2./3. st. n. l.) se tento jeho názor a interpretace nejspíš v tomto směru výrazněji neprosadily.

manžela okradla o potomka.“ *Dig.* 47.11.4; vlastní překlad). Žena provedla potrat bez manželova vědomí, a připravila jej tak o dědice, na nějž měl nárok. Podobně exil jako trest uvádí Ulpianus v *Dig.* 48.8.8. Hodnocení potratu jako vraždy dítěte, jemuž tak byl upřen nárok na život, se prosazuje až se silicím křesťanstvím. Tomu, kdo by poskytl prostředek vyvolávající potrat (nebo nápoj lásky, byť bez zlého úmyslu), pak hrozily trest odsouzení do dolů (jednalo-li se o *humiliores*) nebo relegace (v případě *honestiores*), ovšem pouze pokud by dotyčná potrat přežila. Zemřela-li by, hrozil hrdební trest (*Dig.* 48.19.38.5).

Specifickou formou křivdy, která mohla být na svobodném dítěti spáchána vlastními členy rodiny (resp. osobou *pater familias*), po určitou dobu římských dějin a za určitých okolností i legálně, bylo narušení právního postavení dítěte, jeho práv a svobody, prodejem do otroctví. Opět do jaké míry se jednalo o „běžnou“ záležitost, nevíme. Vuolanto upozorňuje na marginalitu tohoto problému pro literárně činnou elitu, která daný fenomén sice reflektuje, nicméně tato reflexe není prosta rétorického zabarvení a „postranních úmyslů“: prodej dítěte se objevuje jako *topos*,²³⁸ jímž je možno poukázat na zvrácenost jednání nebo charakteru osob či skupin, které se v prodeji angažují.²³⁹ Nutnost prodávat v určité době vlastní svobodné děti do otroctví patří k motivu poukazujícímu na morální a ekonomický úpadek dané doby a je i jeho důkazem. Častým kontextem (zejm. v pozdně antické literatuře) je daňový útisk²⁴⁰ místního obyvatelstva, kdy jsou rodiče kvůli daňovým dluhům nuceni prodávat své děti. Morální kritika však nepadá na hlavy rodičů, kteří jsou okolnostmi dohnáni ke krajnímu řešení, ale právě na osoby, které za vzniklou situaci stojí, jako špatní správci, výběřčí daní, potažmo mimo daňový kontext např. lichváři a věřitelé. Takoví rodiče jsou stejně jako dítě oběťmi situace (Vuolanto, 2003: s. 170–179).

Co se legitimacy a akceptace praxe zotročení svobodného dítěte z rozhodnutí vlastních rodičů týče, hranice mezi akceptovaným a protiprávním jednáním je tenká. V období císařství, zejm. pozdního, s touto legitimitou nelze jednoznačně spojovat *patria potestas*, v jejímž rámci měl mít otec dle tradice starších římských dějin právo prodat vlastního syna, a to nanejvýš třikrát²⁴¹ (s výjimkou synů, kteří již byli ženatí a manželství bylo uzavřeno se souhlasem *pater familias*; Plut. *Numa* 22).²⁴²

238 Jakýkoli literární *topos* ale musí mít svůj odraz v realitě a musí s ní být propojen, aby byl pro čtenáře uvěřitelným, aby se dokázali se situací, jež je popisována, nějakým způsobem ztotožnit.

239 Podobně je tomu i v případě reflexe extrémního násilí páchaného na dětech (potažmo ženách a dětech), např. v rámci válečného běsnění (viz kap. 4, pozn. 291).

240 Pravděpodobný nárůst prodeje vlastních dětí z důvodu rostoucího daňového zatížení viz Češka (2000: s. 71); Vuolanto (2003: s. 175).

241 Tento trojí prodej pak zůstal reflektován symbolicky v procesu emancipace.

242 V pozdně antické legislativě Diocletiana, Constantina nebo Valentiniana III. se nehovoří o *pater familias*, ale o *parentes*, možnost prodeje dítěte tak již nemusela být vázána na *patria potestas*.

4 Nelítostný svět a dětská zkušenost

V principu bylo zbavení svobody římského občana prodejem do otroctví ve sledovaném období protizákonné.²⁴³ Prodej vlastních dětí nebo jejich užití jako zástavy v případě dluhů²⁴⁴ byly považovány za činy nemorální,²⁴⁵ potažmo jako následky krajní nouze, a to nejen v rámci literárního diskursu, ale i v právu. Císař Diocletianus r. 294 n. l. prohlásil jakýkoli prodej dítěte (bez ohledu na okolnosti) za neplatný (jak otcem, tak matkou; *Cod. Iust.* 4. 43.1). Nicméně vedle neplatnosti vlastního prodeje není zmiňována žádná sankce, přinejmenším ne pro prodávajícího rodiče. Horší byla situace pro kupujícího: pokud by např. věřitel přijal vědomě jako zástavu syna v *potestas* otce, měl být relegován (*Dig.* 20.3.5).

Situace krajní nouze v důsledku extrémní chudoby nebo hladu, kdy rodiče postrádali zdroje k užití a vychovávání dítěte, se ovšem setkávala (snad s výjimkou Diocletiana) s určitým pochopením: tíživá situace chudých rodin se stala jedinou okolností, kdy byl tento čin tolerován (s výchozím předpokladem, že se rodič snaží dělat pro dítě, co je v jeho silách, neboť žádný rozumný kupec si nepoškodí a nevyhladoví vlastní investici). V této souvislosti se někdy hovoří o opětovném povolení prodeje dítěte, k němuž mělo dojít za císaře Constantina r. 329 n. l.: *Si quis propter nimiam paupertatem egestatemque victus causa filium filiamve sanguinolentos vendiderit, venditione in hoc tantummodo casu valente emptor obtinendi eius servitii habeat facultatem* („Jestliže by kdo z důvodu přílišné chudoby a bídy pro získání živobytí prodal novorozeného syna nebo dceru, bude prodej platný pouze v případě, že kupující má možnost získat jeho služby.“ *Cod. Iust.* 4.43.2.pr; vlastní překlad).²⁴⁶ Nouzi vyvolanou specifickými okolnostmi uvádí jako důvod takových prodejů i Valentinianus III. ve své novele z r. 451 n. l. (*N. Val.* 33): v Itálii z důvodu řádícího hladomoru byli rodiče nuceni prodávat své děti, aby sobě i jim zachránili život. Valentinianus v návaznosti na tradici, jež klade důraz na svobodu jako nejvyšší hodnotu, prodej, který byl vynucen zoufalou situací boje o přežití, prohlásil za neplatný v tom smyslu, že dotyčný může opět získat své svobodné postavení, nicméně kupujícímu má být uhrazena kupní cena, kterou navyšuje (pokud byla kupní cena 1 solidus, je

243 *Liberum hominem scientes emere non possumus* („Nemůžeme vědomě koupit svobodného člověka.“ *Dig.* 18.1.34.2; vlastní překlad).

244 Právo prodat dítě do dlužního otroctví, jež mělo být součástí *patria potestas*, zastaralo už v době republiky, kdy byl tento prodej zakázán (Vuolanto, 2003: s. 180; Kincl, Urfus & Skřejpek, 1995: s. 62).

245 Jako *res illicita et inhonesta* (tedy jako nepřípustný a hanebný) je označován prodej dítěte císařem Caracallou (*Cod. Iust.* 7.16.1).

246 Dle Vuolanta bylo novinkou Constantinovy zákonodárné činnosti legalizování prodeje pouze novorozených dětí do otroctví (v případě extrémní chudoby nebo hladu). Upozorňuje na užití termíny *sanguinolentus, ex /a sanguine* (zkrváčený, od krve), které dle něj naznačují, že se mělo jednat o děti krátce po narození, než byly formálně přijaty do rodiny. Nevztahovalo se ale nutně na děti starší (v rodině a společnosti již akceptované). Po případném vykoupení je dítě opět považováno za *ingenuus*, původu svobodného, nikoli propuštěného. Prodeje novorozenců a starších dětí (jejichž práce byla spíše pronajímána, než aby byly prodávány) je třeba řešit samostatně (Vuolanto, 2003: s. 182–183 s odkazem na *Cod. Theod.* 4.8.6. = *Cod. Iust.* 8.46.10 a *Cod. Iust.* 4.43.1–2).

třeba 5 solidů atd.). V případě, že by došlo k jinak zakázanému prodeji do rukou barbarů nebo za moře, stanovuje poplatek fisku.

Prodej dítěte rodičem byl tedy v případě hladu a chudoby chápán jako možný: v tom smyslu, že rodič prodával ne dítě jako takové, ale jeho práci. Kupující měl nárok na služby dítěte a výsledky jeho práce do doby případného vykoupení, dítě ale nebylo z právního hlediska plně otrokem²⁴⁷ a neztrácelo nárok na svůj svobodný původ, v tom smyslu byl v případě vykoupení (rodiči²⁴⁸ nebo svou vlastní prací)²⁴⁹ dítěti přiznán status svobodného (*ingenuus*), nikoli status propuštěnce (*libertus*; Paul. *Sent.* 5.1.1; *Dig.* 21.2.39.3, *Cod. Iust.* 7.16.1; 7.16.37; *Cod. Iust.* 2.4.26; *Cod. Theod.* 4.8.6).

Constantinus ve své legislativní činnosti též řešil intenzivně a do určité míry inovativně problematiku prodeje dětí do otroctví a zejm. jeho právních důsledků v souvislosti s postavením dítěte. Problematiku dává do kontextu starých *mores maiorum*, jež mají evokovat návrat ke starým mravům a pořádku.²⁵⁰ Dle jeho formulace i v době, kdy otec disponoval starým neomezeným právem nad životem a smrtí svých dětí, mu bylo zapovězeno zbavit je svobody,²⁵¹ neboť ztráta svobody byla chápána jako osud horší než smrt.²⁵² Prodej svobodného dítěte jako otroka narušoval a ohrožoval jeho status, tím pádem i to, co od něj společnost jako od svobodného dítěte očekávala (budoucí občan plnící své povinnosti vůči obci a vůči rodině jako její dědic; Vuolanto, 2003: s. 180). Jistou roli v povolení prodeje mohla mít i snaha o prevenci odkládání dětí (které mohlo skončit smrtí dítěte), potažmo přímé infanticidy. Tato snaha je reflektována ve dvou Constantinových nařízeních, z nichž jedno se vztahuje na území Itálie (z r. 315 n. l.), druhé na území Afriky (z r. 322 n. l.). V nich přiznává nárok na hmotnou podporu (zejm. potraviny a oděv pro dítě) z císařského fisku rodičům, kteří mají závažné problémy živit a vychovávat své děti z důvodu nouze a mohli by se uchýlit k praktikám, jako je právě

247 Ovšem nebylo ani plně svobodné, přecházelo z *potestas* do *mancipia*, tedy z moci *pater familias* do moci pána (Vuolanto, 2003: s. 190–191).

248 Podmínky stanovené za vykoupení se lišily. V některých případech byla považována za postačující činnost odpracovaná dítětem pro kupujícího, v jiných byla stanovena část kupní ceny dítěte, která měla být uhrazena jako kompenzace nákladů spojených s péčí o dítě (výživa, šacení apod.; Vuolanto, 2003: s. 187–188).

249 Dítě mohlo, bylo-li si vědomo svého původu, samo požadovat navrácení do původní stavu – tedy ke svobodnému postavení – po dosažení zletilosti (tedy po dovršení 25 let; *Cod. Theod.* 4.8.6).

250 Ke Constantinovým cílům a motivům, pokud jde o legislativu zasahující do záležitostí rodiny celkově, viz zejm. Giardina (2001) a Evans-Grubbs (1995).

251 *Libertati a maioribus tantum impensum est, ut patribus, quibus ius vitae in liberos necisque potestas olim erat premissam eripere libertatem non liceret* („Svoboda měla pro předky takový význam, že otcům, kteří kdysi měli nad dětmi právo života a smrti, nebylo dovoleno předeslanou svobodu odnímt.“ *Cod. Iust.* 8.46.10 = *Cod. Theod.* 4.8.6; rok 323 n. l.; vlastní překlad).

252 Podobně i rétorika v *N. Val.* 33 (rok 451 n. l.).

4 Nelítostný svět a dětská zkušenost

zabití dítěte nebo jeho prodej či zástava. Rozhodování náleželo v Itálii prefektovi, v Africe správci provincie (*Cod. Theod.* 11.27.1–2). O daných nařízeních bohužel nevíme nic bližšího.

Kategoricky bylo zakázáno prodávat, resp. poskytovat své dítě za účelem prostituce nebo jen nutit vlastní dceru (stejně tak otrokyni) k tomuto řemeslu. Dle zákona vydaného r. 428 n. l. čekaly na *pater familias*, který by tak učinil, vedle morálního odsouzení i tresty, a sice ztráta moci nad danou dívkou (dcerou nebo otrokyní) včetně nároku na výdělek z její činnosti. Pokud by se i nadále pokoušel takové služby dcery nebo otrokyně nárokovat, měl být zbaven majetku a poslán do dolů. Dívka, která byla do této situace dohnána nouzí, přeje-li si skoncovat s hanebným životem, může žádat o pomoc místního biskupa, soudce nebo defensora své obce (*Cod. Theod.* 15.8.2 = *Cod. Iust.* 11.41.6; rok 428 n. l.).²⁵³ Prostitouvání vlastního dítěte se ovšem v literatuře objevuje (podobně jako prodej do otroctví) spíše jako literární topos nebo řečnické cvičení, potažmo prostředek. Opět poukazuje na nemravný a zavrženíhodný způsob jednání toho, kdo by nutil dítě k sexuální aktivitě nebo by vehnal rodiče do situace, kdy nevidí jiného východiska, neboť je spojováno s nouzí. Naopak může být vyzvednuta kladná úloha a charakter, pokud by někdo takovému jednání bránil nebo je omezoval (Vuolanto, 2003: s. 176–177).

Výše uvedené formy násilí se vázaly na násilí v rámci rodiny, ze strany rodinných příslušníků, případně osob s přenesenou pravomocí (učitelé ve škole) a jednalo se o formy za určitých okolností Římany akceptované – ať už do určité míry, za specifických okolností nebo po určitou dobu trvání římské říše. Přesuňme se nyní k činům, které byly jednoznačně pokládány za zavrženíhodné, nezákonné a trestné jednání. Specifickým okruhem hanebného a kriminálního jednání vůči svobodným dětem bylo zneužití a podvedení poručníkem a pokusy obrátit děti o jejich dědictví.²⁵⁴ Dále sem spadají činy, jež jsou obecně trestné – ať je obětí dítě, nebo dospělý. V souvislosti s dětmi pak o takových činech často nemáme bližší informace kromě pozůstatků právního rámce a morální reflexe prostřednictvím metafor a literárních topoi nebo rétorických prvků. Příklady, jež bychom mohli označit za historické, do značné míry chybí.

Za mírnější přečin můžeme považovat urážku²⁵⁵ dítěte a způsobení újmy dítěti jinou než „autorizovanou osobou“ (člen rodiny, učitel, vychovatel, mistr). *Iniuria*,

253 Legislativa je součástí pozdně antické tendence ke zpříšňování trestání kuplířství a obecných snah o jeho omezování, které nakonec vedly k zákazu provozování kuplířství za Iustiniana (McGinn, 2011: s. 650–651).

254 K poručnictví viz kapitola 5.

255 Tj. urážlivé jednání vůči druhé osobě provedené se zlým úmyslem (*dolus malus*) slovním nebo fyzickým napadením. Viz Bartošek (1994: s. 173).

kteří by se někdo²⁵⁶ dopustil na dítěti, byla žalovatelná hlavou rodiny²⁵⁷ – jako ochráncem dítěte a zejm. z toho důvodu, že taková urážka dopadala nejen na inzultované dítě, ale jeho prostřednictvím i na celou rodinu.

K závažným trestným činům patřil únos dítěte (s možným následným zotročením), potažmo jeho zabití či vražda.²⁵⁸ Jedná se o zločiny, jež volají po nejvyšším trestu pro odsouzené, bez ohledu na věk oběti.²⁵⁹ Pokud bylo uneseno dítě v moci otce, měl v případě únosu právo žalovat za jeho „krádež“ (*furtum*), přičemž matka touto cestou k jednání přistupovat nemůže vzhledem k absenci *potestas* (*Dig.* 47.2.38). Vedle toho se nabízela možnost řešit situaci v souladu s *lex Fabia*²⁶⁰ – Constantinus uvádí, že dříve bylo trestem pro prokázané únoscce zejm. uvržení do dolů, v tom směru upravuje nařízení: pokud by byl únoscem otrok, má být předhozen šelmám při první příležitosti, jednalo-li by se o osobu svobodného původu, má být vydána meči (*Cod. Theod.* 9.18.1 = *Cod. Iust.* 9.20.16; r. 315 n. 1.). Každý, kdo by prodal do otroctví svobodného bez jeho souhlasu a byl si vědom postavení prodávaného, je posuzován jako únoscce (*Cod. Iust.* 9.20.15; r. 294 n. 1.). V souvislosti s tématem únosů dětí je kuriózní zmínka na konci fragmentárního dopisu císaře Iuliana Apostaty (vládl 361–363 n. l.), který jako metaforu²⁶¹ používá postup, kterým únoscce lákají děti: sladkostmi je přimějí, aby je následovaly, a poté, když nejsou v dohledu žádní přátelé, kteří by mohli pomoci, dítě unesou a prodají na loď do otroctví (*Iul. Fragm. Epist.* 305C).

Koncil v Ankaře (r. 314 n. l.) mezi svými kánony reflektuje církevní přístup k únosu a zároveň další možný zločin, jenž s únoscem může být těsně spjat: byla-li zasnoubená dívka unesena, má být navrácena snoubenci, i když by se na ní únoscce dopustil násilí (znásilnil ji). Byť snoubenec následně může dívku odmítnout (církevní synod: Ankara, kánon 11).²⁶² Zmínka o případu únosu dívky (*raptus*; ἀρπαγή) se objevuje v jednom z dopisů Basileaia z Kaisareie, v němž vyjadřuje

256 Pokud by se snad otec svým chováním dopustil na vlastním dítěti něčeho, co by šlo klasifikovat jako *iniuria*, pak dítě, které bylo v moci otce, nemělo nárok na možnost žaloby vůči svému otci (ani dospělé, natož nedospělé). Tu měl teoreticky emancipovaný potomek (potažmo propuštěnec vůči pánu), ovšem pouze v případě, že by se jednalo o zvlášť hrubé, až extrémní zacházení (*atrocitas*), viz *Dig.* 47. 10. 7.3.

257 *Pater familias* měl obecně právo žalovat za urážku (*iniuria*) spáchanou na osobách jemu podřízených – vedle dětí tak i na manželce, byla-li v *manus*, přičemž ale žena nemohla žalovat ve jménu svého manžela (Bryen, 2014: s. 131; 2016: s. 325–328).

258 Konkrétní případy jsou v tomto směru spojeny především s „velkými“ politickými záležitostmi a politickým bojem (únosy dětí protivníka, zabití/poprava jeho dětí, ...). Pro bližší sledování těchto případů zde ovšem není dostatečný prostor.

259 Obecně v tomto směru věk nehraje tak důležitou roli jako postavení a společenský status.

260 *Lex Fabia* (cca kolem r. 200 př. n. l.) upravovala mj. otázku únosů, podněcování otroků k útěku aj.

261 Císař Iulianus chování únosců přirovnává k chování, postupům a rétorice křesťanů, které kritizuje.

262 Únos dívky v této souvislosti mohl mít závažné dopady na její šance se následně provdat, případně mohl vést k tlaku na sňatek s násilníkem.

pohoršení nad liknavostí jednání adresáta (není specifikován) v řešení dané situace bez ohledu na závažnost a hanebnost takového činu a vyzývá k nápravě. Detailů bohužel nemáme příliš: z dopisu vyplývá, že byla unesena mladá dívka (*παῖδα*) a únos měl zřejmě sexuální podtext, možná i za účelem manželství. Basileios vybízí k nalezení dívky a jejímu navrácení zpět rodině stejně jako k potrestání únosce a všech, kteří mu pomáhali dívku ukrýt. Tresty jsou církevního charakteru: vyloučení z komunity a pokání (Basil. *Epist.* 270).

Ti, kdo by se dopustili sexuálního zločinu na dětech (zneužití a znásilnění),²⁶³ mohli čekat též nejpřísnější trest – smrt nebo příslušnou variantu nejvyššího trestu: *Qui nondum viripotentes virgines corrumpunt, humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam relegantur aut in exilium mittuntur* („Kdo zkazí ještě nedospělé neprovdané dívky, *humiliores* budou odsouzeni do dolů, *honestiores* budou vykázáni na ostrov nebo posláni do vyhnanství.“ *Dig.* 48.19.38.3; vlastní překlad). Pokud by někdo svobodné dívky nebo chlapce sváděl k nemravnému sexuálnímu chování a pokud by se dotyčnému čin podařilo dokonat a dítě zhanobit, byla trestem smrt; pokud došlo pouze k pokusu, měl být relegován. Dohlížitelé dítěte, pokud by byli podplaceni, čelili stejnému trestu (*Dig.* 47.11.1.2).

Snaha chránit sexuální čistotu dítěte je reflektována i v typických symbolech, jež jsou spojovány s dětstvím, kterými jsou *bullae* a *toga praetexta*, jež jsou popisovány jako „ochranné symboly dětství“, které upozorňují na skutečnost, že dítě je v tomto směru nedostupné, na rozdíl např. od cizince nebo od otroka. Jak upozorňuje Laes, na římskou společnost nelze aplikovat současný přístup a koncept pedofilie.²⁶⁴ V tomto směru totiž šlo především o ochranu statusu dítěte, jeho integrity jako svobodného občana a budoucího občana říše, aniž šlo primárně o nízký věk dítěte při sexuální aktivitě, ostatně dívky se mohly provdat po dovršení 12 let, a bylo-li by manželství konzumováno, jednalo by se o zcela legitimní akt: dívka by byla považována při uzavírání manželství za dospělou. Stejně tak byl přípustný sexuální styk s dítětem, šlo-li o otroka.²⁶⁵

Dětská zkušenost s násilím se nevztahovala pouze na situace, kdy dítě mohlo být jeho přímým objektem. Děti též mohly být svědky jeho páčání na někom jiném. V rámci domácnosti denně viděly, jak dospělí (rodiče, příbuzní, známí, ...) zacházejí s otroky, jak je trestají, potažmo registrovaly i jiné z forem násilí či morálních

263 *Qui puerum vel feminam vel quemquem per vim stupraverit* („Kdo by chlapce nebo ženu nebo kohokoli znásilnil.“ *Dig.* 48.6.1.3; vlastní překlad).

264 Římský přístup se liší i od řeckého konceptu pederastie: styk se svobodným chlapcem, jenž byl římským občanům zapovězen (a Římané takové styky vnímali jako jeden z rozdílů mezi vlastní a řeckou kulturou). To neznamená, že by chlapci nebyli vystaveni možnému riziku, a to i ze strany učitelů, zejm. soukromých (toto nebezpečí jako určitý topos spojovaný s postavou učitele viz Laes, 2011a: s. 242).

265 K problematice pedofilie a pederastie v kontextu sexuální morálky římské společnosti viz Laes (2010; 2011a: s. 237–277); k sexuálnímu zneužívání otroků viz Lenski (2016), Witzke (2016: s. 260–264).

přestupků svého okolí (hádky mezi rodiči, nebo dokonce hrubé domácí násilí). *Quid suadet iuveni laetus stridore catenae, quem mire adficiunt inscripta, ergastula, carcer*, ptá se Iuvenalis („Jaký příklad dá chlapci, kdo miluje okovů skřípot, vpálená znamení, káznici, žalář když vidí, je vzrušen?“ Iuv. 14.23–24; přel. Vysoký, 1972: s. 168). Děti v zásadě napodobují chování svých rodičů a osob jim blízkých,²⁶⁶ proto by se dle Iuvenala měli v přítomnosti dětí rodiče snažit vyvarovat špatnosti. Jestliže tak nečiní, nemohou se divit, že děti kopírují jejich sklony, chyby, jednání a inklinují ke špatným mravům.

Děti se též mohly účastnit a účastnily se jako diváci her, poprav, zápasů v cirku. Reakce na ně mohla být různá, např. o malém Caracalovi se píše: *Denique, si quando feris obiectos damnatos vidit, flevit aut oculos avertit. Quod populo plus quam amabile fuit* („Viděl-li někdy, jak jsou odsouzenci předhazováni šelmám, plakal, anebo odvracel oči, a to bylo lidu více než milé.“ SHA *Caracalla* 1.5; přel. Burian & Mouchová, 1982: s. 183). Děti mohly být přímými svědky válečného běsnění či pouličních nepokojů. Jaké stopy mohly zanechat takové události? Psychologické studie naznačují, že v případě zvýšeného vystavení násilí ve společnosti může dojít ke snížení citlivosti na vnímání a rozlišování násilných projevů, k otupení a přivyknutí danému stavu, které mohou vést ke zvýšení tolerance k násilí, bagatelizaci jeho důsledků a zasazení násilí do vlastního repertoáru chování (Spurný, 1996: s. 1–29).

4.2 Dětská nevinnost? Uličníci a provinilci

V této části kapitoly se zaměříme na další z temnějších aspektů světa dětství souvisejících s problematikou násilí v širším slova smyslu. Dítě nemuselo být pouze obětí či svědkem násilného, agresivního či nemorálního jednání. Dítě můžeme zaznamenat i v roli pachatele, který se sám nebo ve skupině dopouští jednání, které překračuje společenské či právní normy v různé intenzitě a legitimitě: od dětské neposlušnosti a neplechy, kterou by dospělí chápali jako součást dospívání, až po trestnou činnost.

V tomto směru se nabízí množství otázek: Co víme o fenoménu dětí jako aktivních podílnících na porušování pravidel a zákona (od násilných her či šikany spolužáků po delikvenci a kriminalitu mladistvých)? Jak k nim přistupuje společnost a rodina? Jak s nimi zachází právo? Jak je to s otázkou odpovědnosti dětí za „špatné skutky“ a s „nápravou“ jejich jednání? Co děti k takové činnosti mohlo vést? Jak se nahlíželo na projevy dětské krutosti? Co šikana? Existovaly i dětské pouliční gangy? Opět zde vyvstává problematika nedostatku pramenů, často fragmentárních, povětšinou anekdotického charakteru a roztroušených napříč úze-

266 Reflexe představy o *imitatio parentis* (viz kapitola 3).

4 Nelítostný svět a dětská zkušenost

mím a časem, které neumožní řadu otázek zodpovědět: např. možná míra dětské kriminality²⁶⁷ je nezjistitelná.

Vedle charakteru pramenů, útržkovitosti a nízké frekvence výskytu zmínek o prohřešcích dětí je problematické v tomto kontextu hledání odpovídajících konkrétních případů i to, že až do vlády císaře Iustiniana věková hranice mezi dětstvím a dospělostí nebyla jednoznačně striktně dána. Kromě toho jsou údaje o věku těchto postav uváděny jen zřídka a latinské termíny vztahující se k věkové kategorii dětství a mládí mohou mít více významů a nejsou striktně vázány přesným rámcovým věkovým vymezením.²⁶⁸

Možnosti komparativní historie (načrtnutí více či méně pravděpodobných scénářů na základě analogií) a interdisciplinárního studia (využití sociologie, psychologie, antropologie) jsou omezené, zejm. pro nedostatek dat. Např. pro aplikaci poznatků z psychologie nemáme mnoho pramenů z dětské ruky, natož takové, které by rozebíraly provinění daného dítěte, jeho motivaci atd. Nejvíce se v tomto směru můžeme posunout díky autobiografickým vzpomínkám na dětství několika málo autorů (sv. Augustin, Paulinus z Pelly), kdy je ale nutno brát jejich vzpomínky v kontextu zkrácení daného časovým odstupem. K této časové mezeře navíc přistupuje perspektiva dospělého spolu s kritickým hodnocením dětského či mladistvého chování v kontextu intencí díla a jeho vyznění, v němž je obsaženo jisté pokání (např. Augustin v tomto směru své prohřešky záměrně zveličuje).

Pokud jde o formování chování mladého jedince, psychologické a sociologické studie a zprávy poukazují na to, že velký vliv na toto utváření mají jednak fyzické,

267 Nuzné podmínky řady obyvatel (kdy špatné společenské a ekonomické podmínky, provázené nerovnoměrným rozdělením přístupu ke zdrojům, podporují deviantní chování, které se může projevit mj. zvýšenou inklinací k volbě užití násilí a uchýlení se ke kriminální aktivitě za účelem zajištění obživy namísto nenásilných variant jako žebrání, prostituce či krátkodobá námezdní práce) tak hovoří pro antickou společnost o vysoké pravděpodobnosti endemického násilí daného anomickými podmínkami. (Riess, 2011: s. 695–698; byť Riess se nevěnuje běžné kriminalitě, ale její specifické podobě, a sice problematice banditů; v této otázce pak přirovnává římskou společnost ke společnosti raně novověké). Situaci přispívala i absence efektivního policejního aparátu a zavedení „institut“ svépomoci. S endemickým násilím se navíc mohl dle Fagana potýkat jak venkov, tak město (Fagan, 2011: s. 477). Jakkoli Fagan připouští na základě analýzy roztroušených zmínek nalezených v pramenech pravděpodobnost míry násilí pro moderního čtenáře poněkud znepokojující (včetně existence oficiálního státu posvěceného násilí – v rámci výkonu úřední a soudní moci, při hrách), jejich interpretace dovoluje pouze pohyb v rámci pravděpodobných předpokladů a nelze z nich dojít ke kvantifikovatelným datům. Co prameny umožňují, je nahlédnout do problematiky, kterou Fagan označuje jako „etiquette of violence“ (Fagan, 2011: s. 468–469; Fagan, 2016a: s. 231). Míra kriminality antického světa obecně je nekvantifikovatelná, a zůstává tedy neznámou, tím spíše to platí pro specifické formy kriminální činnosti jako dětská trestná činnost nebo domácí násilí, dokonce i pokud bychom zúžili bádání pouze na elitní vrstvu společnosti, jež je nejlépe pramenně dokumentovaná.

268 *Infantia* pod sebou striktně zahrnuje děti do 7 let pouze v právních pramenech, v literárních zdrojích se může objevit toto označení i pro dítě starší 7 let; *puer* může označovat chlapce, ale i otoka, ne nutně stále ještě dětského věku; *adulescens* nebo *iuvenis* mohou referovat o dospívajícím teenagerovi, mladíčkoví, stejně jako o muži v rozkvětu a plné síle (kolem 30 let). Podobně je na tom i terminologie řecká. Viz kapitola 3.

genetické a vývojové predispozice, jednak vliv prostředí, zejm. společenského, např. trestná činnost příbuzných, okolí či tlak vrstevníků zvyšují pravděpodobnost, že se k ní dítě uchýlí taktéž²⁶⁹ (Thorová, 2015; Calouste, 1995: s. 29–76; Seifert, 2012: s. 19–35, 69–118).²⁷⁰ Zajímavá, leč zatím bez jednoznačné odpovědi, je v tomto směru i otázka poměru vlivu biologické determinace²⁷¹ a kulturní podmíněnosti²⁷² na lidské jednání. Kulturní podmíněnost ani sociální konstrukce nesmažou zcela vliv biologický: např. podle nejnovějších výzkumů, na které upozorňují v kontextu studia mladistvých v římské společnosti Laes a Strubbe, vývoj mozkové části²⁷³ zodpovědné za odpovídající reakce (např. impulsivita a její kontrola) je ukončen teprve kolem 25. roku života (Laes & Strubbe, 2014: s. 1–15; 136). Možné jsou ale napříč kulturami odlišné interpretace a postoje k této impulsivitě mládí. U Římanů nalezneme stopy jisté senzitivity (byť v pramenech ne vždy explicitní) vůči mentálnímu vývoji člověka vyplývající z pozorování a životní zkušenosti, zabaleté časem do filozofie či morálního kodexu, atd. I kdybychom tedy měli dostatek pramenů, do jaké míry by poznatky získané např. aplikací moderní psychologie vysvětlující lidské chování skutečně odpovídaly římské společnosti a jejím konceptům?²⁷⁴

V pramenech právního charakteru není mnoho zmínek, které by se vztahovaly k řešení problematiky (ať potenciální, či skutečné) delikvence dětí. V systému říms-

269 V rámci římského pojetí tuto náchylnost dětí ke špatnosti po vzoru rodičů, od nichž se této špatnosti učí, skvěle ilustruje Iuvenalova 14. satira.

270 K dalším rizikovým faktorům pak dále patří zejm. negativní vliv alkoholu a drog.

271 Zejm. evoluční psychologie a behaviorální biologie pracují s konceptem „universálních lidských reakcí“ na určité podněty, které se v člověku odehrávají v důsledku neurobiologických procesů selektovaných v procesu evoluce lidstva. Spadá sem i moderní studium vlivu genů na chování, resp. na predispozice k určitému (zejm. patologickému) jednání a součinnost genetické informace s prostředím, v němž se člověk pohybuje.

272 Tedy míra vlivu společnosti, kultury, hodnot a celkového stavu určité společnosti na psychiku, vnímání člověka, jeho motivaci atd. Kritika sociálního konstruktivismu a jeho zobecňujícího řešení pod nálepku „vše je společenský konstrukt“ viz např. Mackey (2019).

273 Čelní lalok, zejm. prefrontální kortex.

274 Příkladem zde může být otázka dopadu násilí na lidskou psychiku: do jaké míry dochází k „otupování“ vůči škodlivosti násilí v důsledku jeho (častého) sledování (dnes v médiích; u Římanů bychom mohli použít v tomto kontextu např. oblíbené hry v cirku) či prožívání (prožití války, týrání etc.). Fagan poukazuje v této souvislosti u římských často krvavých „zábav“ v aréně na teatrálnost, uměleckost a umělost (přirovnává scénu amfiteátru k divadelní scéně, v níž jde o show), která byla jejich součástí, a obsahovala tedy určité odtržení od reality, přestože násilí, které se uvnitř odehrávalo, bylo reálné. Jsou-li lidé konfrontováni s reálným, surovým násilím, cítí (ve valné většině) odpor. Je-li ale dáno do umělého kontextu (např. jako součást představení), jsou schopni snadno násilí vstřebat a užít si je třeba i s nadšením jako zábavu, aniž by se jednalo např. o sadisty či nějak narušené jedince. (Fagan, 2016b: s. 373–77; poukazuje na podobné pozorování již u Tertulliana /Tert. *De Spect.* 21.2–22.4/). Ke hrám v římské společnosti přistupují další faktory jako společnost, v níž jsou některé její složky považovány za postradatelné (zejm. otroci), častý kontakt se smrtí, války, pojetí fyzických trestů atp., díky kterým byl „práh tolerance“ vůči projevům násilí vyšší než v současnosti.

ského práva bylo nedospělé dítě považováno za neschopné protiprávního jednání (resp. jakéhokoli právního i protiprávního jednání), zejm. zločinu (*crimen*), *de iure*, a to z důvodu nedostačující intelektuální a duševní způsobilosti. Z hlediska teorie práva dítě postrádalo rozum, vůli a záměr/úmysl, které musí být „přítomny“, aby se jedinec mohl *de iure* dopustit zločinu, resp. aby daný čin mohl být z právního hlediska za zločin považován. Nemělo tedy kapacitu ke zlému úmyslu (*dolus malus*). Jelikož se tedy *de iure* nedospělec nemohl dopustit zločinu, nemohl být v rámci trestního právního systému ani potrestán. V očích práva nedospělé dítě není schopno dostatečného racionálního uvědomění příčin a zejm. důsledků svého jednání, a není tedy schopno plně pochopit podstatu provinění. Při posuzování odpovědnosti dětí v souvislosti s trestněprávním jednáním jsou za těchto okolností děti často přirovnávány k osobám šíleným (*furiosi*),²⁷⁵ které též z hlediska římského práva nejsou považovány za trestněprávně odpovědné v případě trestného činu, byť by jej *de facto* spáchaly.²⁷⁶

Sed quod diximus de pupillo, utque de eo verum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso difert, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent. Sed in his pupillis propter utilitatem benignio iuris interpretatio facta est („To však, co jsme řekli o nedospělci, je pravda vlastně jen tehdy, když má nějaký rozum. Neboť dítě a (nedospělec) dětskému věku blízký se příliš neliší od šílence, protože nedospělci tohoto věku nemají žádný rozum. Z praktických důvodů byl však pro tyto nedospělce proveden volnější výklad práva.“ Gai *Inst.* 3.109; přel Kincl, 2007: s. 207).

Na základě svého věku jsou tedy nedospělci „omluveni“ a je doporučen mírný výklad práva v jejich prospěch. Podobně tento princip vystihují i Iustinianovy instituce (*Iust. Inst.* 4.1.18/20/). Řada fragmentů Digest připomíná vyjmutí dětí z trestní odpovědnosti z daného provinění explicitně. V některých případech explicitně rozlišují specifické věkové kategorie: *infantes* a *impuberes*.

Z trestní odpovědnosti za krádež jsou explicitně vyňaty děti kategorie *infantes*, neboť u nich krádež nepřipadá v úvahu (*nam in infantes id non cadere*), ovšem nikoli nedospělci celkově: *impuberem furtum facere posse, si iam doli capax sit* („nedospělec se může dopustit krádeže, jestli je už schopný jednat se zlým úmyslem,“

275 Toto přirovnání se ale nevztahuje na záležitosti jednání souvisejících s obchodem, kdy se připomíná odlišnost postavení dítěte a šílence. Ač ani u jednoho není předpokládána rozumová kapacita k pochopení náležitostí, dítě není vyňato zcela, neboť může jednat skrze svého poručníka (*Dig.* 50.17.5).

276 Neschopnost plného porozumění provinění a trestu podobně reflektuje např. Benediktova řehole. Pro tuto neschopnost vyžaduje dítě jiné zacházení než dospělý. *Ideoque quotiens pueri vel adulescentiores aetate, aut qui minus intellegere possunt, quanta poena sit excommunicationis, hii tales dum delinquant, aut ieuniis nimis affligantur aut acris verberibus coercentur, ut sanentur* („Proto také provinili se nějak chlapani, dospívající, nebo ti, kdo plně nechápou, jak závažný trest je vyloučení, když se tedy proviní, uzdraví se tak, že budou potrestáni přísnými půsty nebo rázným mrskáním.“ *Regula Sancti Benedicti* 30.2-3; přel. Franecová et al., 1998: s. 83-84).

Dig. 47.2.23; vlastní překlad). Je možné proti takovému zlodějčíkovi postupovat v souladu s *lex Aquilia*, prokáže-li se, že byl schopen jednat se zlým úmyslem. Podobně proti nedospělému (*impubes*), který není schopen plně pochopit skutkovou podstatu (*qui doli mali capax non est*), nemůže být postoupeno obvinění z loupeže s použitím násilí. Nicméně bude i nedospělec (je-li *sui iuris*) odpovědný, pokud se násilné loupeže dopustí jeho otroci, a sice může být podána žaloba k vydání otroků do noxálního ručení (*Dig.* 47.8.2.19). I v případě zločinu vykrádání a znešvecování hrobů je nutné, aby měl pachatel při činu zlý úmysl (*dolus malus*), proto jsou nedospělci (*impuberes*) a ti, kdo by hrob poškodili nedopatřením, nikoli však zlým úmyslem, zproštěni viny (*excusati sunt*; *Dig.* 47.12.3.1).

Vynětí nedospělců (*impuberes*) z odpovědnosti je dále explicitně uvedeno např. v případech podvodu (*fraus capitalis*; *Dig.* 21.1.23.2), opět se zdůrazněním jejich neschopnosti jednat s *dolus malus* stejně jako *furiosi*. Nebo z *lex Cornelia de falsis a SC Libonianum*,²⁷⁷ *quoniam falsi crimine vix possit teneri, cum dolus malus in eam aetatem non cadit* („protože stěží může být stíhán za zločin padělání, když v onom věku nepřipadá v úvahu zlý úmysl.“ *Dig.* 48.10.22.pr; vlastní překlad).

Nedospělé dítě neschopné zlého úmyslu (*impubes qui doli capax non est*) se též nemůže dopustit *iniuria*, tedy urážky, ačkoliv prostřednictvím něj může být *iniuria* spáchána (poškozený a oprávněný žalovat je *pater familias*; *Dig.* 47.10.3). Opět ale stejně jako v případě krádeže, jednali se o *pupillum, qui proximus pubertati sit, capax esse et furandi et iniuriae faciendae* („chlapce blížícího se hranici dospělosti, je schopný dopustit se krádeže a urážky,“ *Dig.* 50.17.111.pr; vlastní překlad).

V případě cizoložství máme jednu z mála zmínek o dívkách, a sice: *Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiserit, mox apud eum aetatem excesserit coeperitque esse uxor, non poterit iure viri accusari ex eo adulterio, quod ante aetatem nupta commisit, sed vel quasi sponsa poterit accusari ex rescripto divi Severi, quod supra relatatum est* („Jestliže dívka mladší 12 let byla uvedena do domu manžela a spáchala cizoložství a brzy poté dospěla do věku, kdy je možno uzavírat manželství, nebude jí její manžel moci obvinít ze spáchání cizoložství, neboť tento skutek spáchala ještě předtím, než dospěla do věku, kdy je možno uzavřít manželství. Ale na základě reskriptu císaře Severa, o kterém bylo pojednáno výše, může být žalována, jako by byla zasnoubena.“ *Dig.* 48.5.14(13).8; přel. Dostalík, 2022: s. 51). Nedospělá dívka tedy nemůže být obviněna z cizoložství, pokud by ještě jako nedospělá žila v domě svého (budoucího) manžela,²⁷⁸ nanejvýš pokud by souložila s jiným mužem, pak by mohla být obviněna z porušení zasnub a dle toho by se mohl znectěný „manžel“

277 Zákon *Lex Cornelia de falsis* byl vydán Sullou. Zabýval se zejm. otázkami falšování (závětí, mincí apod.). *SC Libonianum*, vydané za vlády císaře Tiberia, rozšiřovalo tento Corneliův zákon.

278 O *matrimonium iustum* by se v rámci takového soužití mohlo jednat nejdříve po dovršení 12 let u dívky, kdy se mohla řádně provdat. Bohužel o situaci nezletilých dívek dávaných za účelem uzavření manželství nastávajícímu dříve, než bylo možné legální sňatek vůbec uzavřít, nemáme téměř žádné informace.

domáhat jistého odškodnění a zrušení závazku. Cizoložství je dle římského práva obecně činem, jehož spáchání je možné až *post pubertatem*. Vyžaduje sexuální aktivitu, a tedy předpokládanou pohlavní zralost, aby k ní vůbec mohlo dojít. Nezletilí (*minores*) již plně podléhají zákonům o cizoložství (*Dig.* 48.8.37./36/).

Pokud jde o usmrcení člověka, dle Modestina *infans vel furiosus si hominem occiderit, lege Cornelia non tenentur, cum alterum innocentia consilii tuetur, alterum fati infelicitas excusat* („Jestliže malé dítě nebo šílenec usmrtí člověka, není stíhán podle Corneliova zákona, jelikož jednoho chrání nevinnost myslí, druhého omlouvá nešťastný osud.“ *Dig.* 48.8.12; vlastní překlad). V případě obvinění dle *lex Cornelia de sicariis et veneficis* se jedná o úmyslné zabití (tedy vraždy) či o pokus o ně. Reskripty císařů Caracally (z r. 215 n. l.) a Diocletiana (z r. 290 n. l.) poukazují na možnost zproštění obvinění z žaloby dle *lex Cornelia de sicariis*, jestliže k usmrcení došlo bez předchozího úmyslu, ale v důsledku např. nehody (*non voluntate sed casu*; *Cod. Iust.* 9.16.4; *Cod. Iust.* 9.16.1). Postrádají-li *infantes* obecně v rámci skutkové podstaty *dolus malus*, nelze je z vraždy (ani jejího plánování) obvinít. Případný případ by mohl být teoreticky posuzován jako neúmyslné zabití, v takovém případě by se jednalo pouze o civilně právní záležitost (nikoli v rámci trestního práva) a žaloba by mohla být modelována dle *lex Aquilia* (Bartošek, 1994: s. 166). Nicméně zajímavý je v tomto případě paragraf *Cod. Iust.* 9.16.6 z r. 294 n. l., v němž zaznívá Diocletianova odpověď na bohužel blíže neznámou situaci, že je-li tazatel obviněn dle Corneliova zákona z vraždy, musí prokázat svoji nevinu, nikoli se hájit nedospělým věkem. Byl tehdy obviněn nedospělec? Navíc jaký čin potenciálně spáchal, pokoušel-li se hájit (je otázkou, zda pouze) věkem?

V případě vyšetřování závažných zločinů proti státu jako *crimen maiestatis* bylo dokonce povoleno, vyžadovala-li by to situace, mučení nedospělých otroků při výslechu (*Dig.* 48.18.10.1), které bylo jinak Antoninem Piem zakázáno. U nedospělých je standardně povolen pouze zastrášující výprask holí nebo řemenem. Formulace naznačuje možné zobecnění tohoto principu nejen na otroky (*Dig.* 29.5.1.33; 48.18.10.pr). Při vyšetřování zločinu bylo mučení sice možné pouze u otroků, ovšem v poklasickém pozdně antickém právu je možné při vyšetřování *crimen maiestatis* mučení podrobit i osoby svobodné, a to jakéhokoli společenského statusu (Kincl, Urfus & Skřejpek, 1995: s. 339).

Z hlediska římského práva se věková kategorie *infantes* vztahovala na děti mladší 7 let. Tento rok je považován za pomyslnou „startovací čáru“ či „počáteční bod“ v dětské schopnosti uvědomování si svého počínání.²⁷⁹ Jak bylo řečeno výše, věk, kdy bylo možno děti považovat za dospělé (*puberes*), se ustálil na 12 let v případě dívek, 14 v případě chlapců. Co se týče dětí ve věku mezi těmito dvěma kategoriemi (tzv. *impubes infanzia maiores*), posuzování jejich situace by bylo in-

279 Sedm let jako hranice schopnosti porozumět alespoň do určité míry dění kolem sebe je explicitně uvedeno v kontextu povolení zasnub (*Dig.* 23.1.14). Do tohoto období také průměrně spadá počátek školní docházky.

dividuální a záleželo by na několika faktorech, které by musely příslušné autority prošetřit, aby mohla být určena míra odpovědnosti za daný přečin, a to zda je dané dítě věkově blíže k hranici dětství či dospělosti (*infantiae* nebo *pubertati proximus/a*), jaké jsou intelektuální schopnosti provinilce a zda „chápe, že jedná protiprávně“ (*intellegat se delinquere*; Gai *Inst.* 3.208; přel. Kincl, 2007: s. 239), zejm. pokud se blíží věkové hranici dospělého. Nedospělý v kategorii *pubertati proximus* tak mohl být reálně posuzován a odsouzen jako již „dospělý“, došly-li autority k názoru, že jeho věk a intelektuální/mentální kapacita mu umožnila uvědomit si následky svého jednání, rozeznat „dobré“ a „špatné“ etc. Mnoho konkrétních příkladů ale nemáme. Takto byl např. souzen a odsouzen k trestu smrti v souladu se *SC Silanianum*²⁸⁰ mladý chlapec-otrok, který – jak bylo prokázáno – sice nemohl nijak pomoci svému zavražděnému pánovi, který byl zbaven života v jeho přítomnosti, avšak tento zločin neoznámil a zamlčel ho (*Dig.* 29.5.14). Osoby v kategorii tzv. *minores* (tedy nad věkovou hranicí dospělosti, do 25 let) ještě stále byly jako osoby nezletilé chráněny z důvodu své nezkušenosti před újmami a podvody ve věcech majetkového práva (obchodní či dědické záležitosti, transakce, ...). Ale tato ochrana se na ně nevztahovala ve věcech práva trestního, tedy v případech zločinu.²⁸¹

Důležitou roli hraje i existence konceptu *patria potestas*,²⁸² která též vrhá jisté světlo na nedostatečný zájem právních textů na problematiku dětské „kriminality“. Je to právě rodina, reprezentovaná osobou *pater familias*, která je odpovědná za chování dítěte a jeho případné potrestání, včetně možnosti odsouzení nezdárného potomka k trestu smrti či vyhnání v rámci domácího soudu v případě závažného provinění (byl v době císařství tak nemohl učinit svévolně bez slyšení před magistrátem) nebo vydání provinilce poškozenému do noxálního ručení.²⁸³ Reskript císařů Valeriana (vládl 253–260 n. l.) a Galliena (vládl 253–268 n. l.) z r. 259 n. l. (*Cod. Iust.* 8.46.4) v rámci sporů či provinění vůči členům rodiny (zde konkrétně se řeší *iniuria* a nedostatek respektu vůči matce, provázený zřejmě sporem finančním) doporučuje záležitost primárně řešit uvnitř domácnosti, o pomoc k magistrátu (správci provincie) by se měla rodina obrátit, až nejde-li situaci řešit jinak.

280 *SC Silanianum*, vydané r. 10 n. l., řešilo situace, kdy byl pán zavražděn otrokem nebo otroky, a jejich potrestání.

281 *In criminibus quidem aetatis suffragio minores non iuvantur: etenim malorum mores infirmitas animi non excusat. Sed cum delictum non ex animo, sed ex contractu venit, noxa non committitur, etiamsi poenae causa pecuniae damnum inrogatur: et ideo minoribus et in hac causa in integrum restitutionis auxilium competit* („V trestních věcech nemají nezletilí nárok na úlevu pod záminkou nedostatku věku, neboť slabost mysli neomlouvá činy osob se zlými úmysly. Ale pokud provinění nevychází z ducha, ale ze smlouvy, provinilý nepropadne trestu, i jestliže je ukládána za trest peněžitá pokuta: a proto v tomto případě nezletilým náleží pomoc navrácením v předešlý stav.“ Císař Septimius Severus, r. 200 n. l.; *Cod. Iust.* 2.34.1; vlastní překlad).

282 Viz výše kapitola 3.

283 To sice zřejmě v době císařství zastaralo, ale zrušeno bylo až Iustinianem (Thomas, 1977: s. 23).

Výše uvedené principy osvětlují pro historika bohužel nedostatečný zájem o zkoumanou problematiku v přeživších právních pramenech. Ovšem to, že z hlediska teorie práva dítě nemohlo *de iure* spáchat trestný čin, jelikož nemělo kapacitu naplnit jeho podstatu, neznamená ovšem, že by *de facto* nemohlo překročit daná pravidla hry, ať už rodinná nebo celospolečenská, morální či právní. Naopak, překračování různých druhů pravidel, neposlušnost a vzdor vůči autoritám jsou obecně běžnou součástí dospívání v kterékoli společnosti, i v římské, bez ohledu na důraz na poslušnost a disciplínu ve výchově. Jsou součástí vymezování a hledání sebe sama a svého místa v rodině a společnosti, formou zkoušení a testování hranic přijatelného a nepřijatelného, které pomáhají ukotvit vlastní já vůči okolnímu světu.²⁸⁴ Impulzivnost a nedostatek obezřetnosti a prozíravosti, které by přiměly dospívající „teenagery“ k posouzení a zvážení důsledků svého jednání, sociální tlak ze strany vrstevníků, touha bavit se či naopak nutnost potýkat se s existenciálními problémy (zejm. v případě dětí a dospívajících z nižších společenských vrstev, o nichž bohužel postrádáme bližší informace) atp. se mohou též objevit na pozadí motivace. Míra transgrese pravidel (od běžného zlobení a neposlušnosti po skutečnou trestnou činnost) pak závisí jak na individuálním charakteru dítěte, tak na jeho rodinném a společenském zázemí a řadě vnějších okolností, včetně věku dítěte, resp. stavu jeho kognitivního vývoje – tedy toho, zda je dítě reálně schopno chápat, co činí. Všechny tyto faktory bylo zapotřebí vzít v potaz při jednání s dítětem, ať už pouze v rámci rodiny, nebo posuzujícím odpovědným úředníkem. V tomto směru bychom mohli říct, že římské právo reflektuje kognitivní vývoj dítěte – v podstatě na systémové úrovni.²⁸⁵

Co by se stalo či jak by se postupovalo v případě dítěte, které by se dopustilo např. vraždy/zabití, a bylo by – dle výše uvedeného paragrafu – „zproštěno viny“, resp. by byl jeho čin ospravedlněn z důvodu věku? Juristé (ani jiní autoři, kteří zaznamenali takový případ)²⁸⁶ se neobtěžují s rozvedením následné situace. Jednak proto, že už je za hranicí, resp. mimo rámec právního zájmu, co se odehraje po vydání rozhodnutí soudu v případě, kdy je souzený uznán za ne „nevinného“, ale právně neodpovědného za spáchaný čin. A jednak proto, že neexistovala žádná státní „nápravná“ instituce („pasťáky“ či věznice za účelem „převýchovy“ pachatele, ústavy pro duševně choré ap.),²⁸⁷ která by se zaměřovala na takové děti za úče-

284 Říčan, P. & Krejčířová, D. (2006); Thorová, K. (2015); Calouste (1995: s. 29–76).

285 Určitá reflexe vývoje kognitivních schopností dětí se objevuje (na základě pozorování a praxe) i v literatuře zabývající se vzděláváním a procesem učení dětí (Plut. *De lib. educandis*; Quint. *Inst.*) a v tradici vzdělávání samotného.

286 Nejblíže úmyslné zabití dítětem, resp. dětmi, popisuje Prudentius (viz níže).

287 Nápravná zařízení v tomto smyslu jsou záležitostí až moderních dějin, počínaje cca dobou osvícenství. Vězení v římském systému sloužilo k zadržení obviněného (aby se nepokusil vyhnout se procesu), nikoli jako místo výkonu trestu (odnětí svobody; Skřejpek, 2007: s. 517). Neexistovala zvláštní kategorie pro mladistvé, jediné rozdělení zadržených osob ve vězení, které je reflektováno, je oddělení dle pohlaví (*Cod. Theod.* 9.3.3).

lem jejich „nápravy“. Dosavadní studium textů neodhalilo možné známky toho, že by oficiální autority měly možnosti či práva intervence nebo dozorování na situaci v rodině v těchto případech (a pravděpodobně by ani neměly v rámci právního a správního systému k něčemu takovému kapacitu časovou i personální). V rámci křesťanské komunity by se dozorcí či nápravné úlohy mohl chopit biskup či příslušný představený komunity daného místa v rámci své „pastýřské role“ – mohl by nabídnout pokání, radu či se účastnit jako prostředník smířčí úlohy.²⁸⁸ Existence *patria potestas*, i přes svou transformaci, v tomto směru omezovala přístup k dítěti, zároveň poskytovala prostředky pro korekci. Za dítě, jeho chování a potrestání či nápravu byla (velmi pravděpodobně) odpovědná jeho rodina, reprezentovaná postavou a mocí *pater familias*. S rozvolněním *patria potestas* mohla být přenesena (zejm. v případě, kdy např. otec nebyl naživu) na jiné starší a dospělé členy rodiny (*Cod. Theod.* 9.13.1 = *Cod. Iust.* 9.15.1). Alespoň to lze předpokládat u případů, kdy by dítě bylo zcela ospravedlněno na základě svého věku.

Co v případě, kdy by dítě v kategorii *pubertati proximus* bylo shledáno *doli capax*, a tedy odpovědným? V případě úspěšného obvinění nedospělce uznaného *doli capax* mohlo být dítě stíháno podobně jako dospělý, zejm. pokud bylo *sui iuris*. Pokud dítě podléhalo *potestas*, nabízelo se (přínejmenším u deliktů) jednání proti otci, který by v jeho důsledku buď mohl vydat potomka poškozenému v rámci noxálního ručení, nebo uhradit vyčíslenou cenu za škodu. Pokud by se dítě za svoje provinění ocitlo před soudem, měl soudce volit trest s ohledem na věk a ne/zkušenost provinilce (*Dig.* 50.17.108). K nim přistupovalo posouzení úmyslu a postavení.²⁸⁹ Nemáme v této situaci příklady v kontextu zabití, ale v kontextu krádeží. Už dle *lex duodecim tabularum*²⁹⁰ náležela magistrátu rozhodovací pravomoc, dle

288 Např. v jednom dopisu z r. 472 n. l. (Sidon. *Epist.* 4.23) Sidonius Apollinaris píše příteli Proculovi jako otcí přímluvu za shovívavost při potrestání provinění (není specifikováno, jaké – pouze *culpa*) svého syna, „chybujícího mladíka“ (*adolescens errans*), který se k Sidoniovovi uchýlil s prosbou o pomoc a ze strachu před otcem stejně jako z hanby. Vždyť i pro něj, jako pro otce, se musí jednat o bolestivou záležitost. Sidonius Proculovi sděluje, že syna za jeho poklesek v otcově jménu řádně vyplínil, a jelikož se syn sám kaje, je na místě odpuštění a usmíření po vzoru Pána. Nicméně Sidonius zde vystupuje zároveň z pozice přítele. Je otázkou, zda jde o rétorické stylizování, nebo je reflektováno skutečné přátelství, ovšem je pravděpodobně, že se blízcí přátelé mohli za určitých okolností angažovat v pomoci řešení konfliktů v rodinách, podobně jako širší příbuzenstvo (radou, přímluvou či jinou formou pomoci či podpory).

289 V době císařství se postupně stupňuje v trestním právu rozlišování mezi osobami *honestiores* a *humiliores*, v pozdní antice pak i v rámci specifických podkategorií těchto skupin (např. *decuriones*, *clarissimi*, *illustres* atp.). Postavení pak mělo vliv na možnou podobu rozsudku v tom smyslu, že osoby výše postavené byly chráněny před těmi nejkrutějšími formami trestu, zatímco pokud šlo osoby *humiliores*, tresty nabíraly i velmi krutých podob.

290 Podle Thomase je pravděpodobně, že ve starším republikánském období římských dějin vzhledem k tvrdším podmínkám mohli být Římané v tomto směru přísnější a přiznat dítěti kapacitu k trestní odpovědnosti dříve než v období císařství (Thomas, 1977: s. 12, 26). Jde ovšem spíše o předpoklad. Podobně bychom pak mohli dovozovat, že v době zhoršujících se podmínek říše v pozdně antickém období mohlo opět dojít ke zvýšení této přísnosti.

kteřé mohl podle svého uvážení nařídit osobu *impubes* zodpovídající se z krádeže nebo z ničení úrody potrestat mírněji, než jak by byl za daný čin trestán dospělý (např. výprask a uhrazení škody namísto nejvyššího trestu; Plin. *NH* 18.3 = *LDT* VIII.9; Gell. *NA* 11.18.8. = *LDT* VIII.14). Je pravděpodobné, že kde by dospělý čelil nejvyššímu trestu, nedospělý by čelil trestu fyzickému (Thomas, 1977: s. 30), ovšem ne nutně. Záleželo na diskreci soudce. Možnost mírnějšího potrestání dětí neznamená, že v závažných zločinech (zejm. těch, které se dotýkaly státu) nemohlo být rozhodnuto přísně, včetně možné popravy dítěte, viz např. dětských mučedníků, byť někteří se pohybují na hranici dospělosti (např. Eulálie /Prud. *Perist.* 3/ či Anežka /Prud. *Perist.* 14/, jimž mělo být mezi 12.–14. rokem). O Barulovi, mučeném před popravou, hovoří Prudentius jako o *infans* nebo *pusio* (hošík, klouček; Prud. *Perist.* 10.665–845), nicméně v tomto směru se mohlo jednat spíše o *exces*, navíc přibarvený hagiografickým narativem, než o pravidlo.²⁹¹

Provinění dětí je spojováno především s překročením mezí. To se může odehrávat v různých rovinách. Zkoušení a překračování nastavených limitů je dnes vývojovou psychologií popisováno jako jedna z typických součástí dospívání, jež je realizována (třeba podvědomě) za účelem vymezování hranic a poznávání světa (viz výše). Tato porušení společností nastavených hranic nejsou ale spojena nutně s násilím (ať spáchaným s úmyslem ublížit či ponížit, nebo bez něj) nebo porušením zákona. Nejčastěji se jedná o provinění mírnějšího charakteru v rámci běžného dětského zlobení, drzosti či neposlušnosti vůči autoritě.

Děti se (v dobách současných i minulých) ne vždy chovají dle modelů, které jsou jim představovány jako žádoucí. Mohou na nároky a požadavky, jež jsou na ně kladeny, reagovat žádoucí poslušností, základní ctností, jež je u dětí v římských pramenech vyzdvihována. Mohou se ale také pokoušet vymezit se vůči nim, ignorovat je nebo se stavět na odpor a vzdorovat (ať už úspěšně, či nikoliv), v závislosti na svém věku, charakteru i na konkrétní situaci.

Pokud vezmeme v úvahu dochované prameny literární povahy, většina dostupných informací o dětech se obecně vztahuje především na chlapce z vlivných rodin. Pokud jde o „hříchy“ dětství (či častěji spíše mládí), které máme zachyceny v pramenech, povětšinou se jedná o prohřešky etického charakteru, tedy nevhodné chování, morálně ne příliš žádoucí či přímo nežádoucí jednání, spolu

291 Podobně např. líčení církevního historika Eusebia (3./4. st. n. l.), jak pronásledovatelé křesťanů nechali popravovat i děti: líčení má podpořit obraz krutých nepřátel, kteří se dopouští takového příkoří na křesťanech (Euseb. *Hist.* 8.8; *Vita Const.* 58). V historických (i pohanských) dílech antické literatury je použití krutého osudu, jemuž byly (nebo by byly vystaveny) děti, ti nejzranitelnější, nevinní, které je potřeba chránit, ne zřídka výrazným emočním prvkem, který má dojmout či vyburcovat čtenáře. Je-li třeba podtrhnout krutost situace, krutost nepřítele, někdy i krutost vlastní nebo zvrácený charakter císaře, hovoří se o vraždění dětí – ve střetech, při obléhání apod. – nebo o fyzické likvidaci potomků (i nedospělých – např. poprava Seianových dětí za Tiberia; Tac. *Ann.* 5.9) svých politických odpůrců (Antošovská, 2014: s. 91–106).

s prohřešky v rámci výchovy a vzdělávání, zatímco bližších informací k chování a činům, které bychom mohli označit jako kriminální, je poskrovnu. Zmínky jsou často vágní, krátké a útržkovité, anekdotického, či dokonce metaforického rázu. V rámci narace je reflektován určitý konflikt mezi generací rodičů a generací dětí spolu s představou, že s řádnou výchovou²⁹² se potomka podaří „srovnat do latě“. Plútarchos případně doporučuje „zklidnit“ příliš bujaré a nevázané mladíky tím, že je ožení (Plut. *De lib. educandis* 19).

Zmínky o nevhodném a nevázaném chování, které pobuřuje (alespoň část) okolí, se objevují jako součást narativu²⁹³ zobrazujícího divokou, rozmařilou a mar-notratnou mládež, holdující pití a hostinám, hrám, zábavám, gamblerství, sexu či jiným metodám porušujícím „dobré mravy“ – např. převlékání mladíků do ženských šatů. Přičemž od nevázaného chování mohl být někdy jen krůček k chování násilnému (rvačky, krádeže apod.). Nejčastěji jsou však v tomto kontextu zachyceny výstřelky mladých dospívajících mužů (*minores; adulescentes; iuvenes*) spíše než nedospělých dětí. Čím starší dítě, tím potenciálně závažnější mohl být konflikt vzniklý mezi ním a dospělým: od neposlechnutí rodiče či učitele malého dítěte při hře po neuposlechnutí rodičovské autority ve věcech závažnějšího charakteru – např. ve výběru životní dráhy nebo partnera; od krádeží doma ve spíži přes krádeže ovoce u sousedů po spory o majetek nebo delikventní činnost; od dětské drzosti po vážné urážky a neúctu k rodičům. A také tu byla větší pravděpodobnost, že by se případ mohl či musel řešit za pomoci úřední osoby. U sporů ohledně urážek rodičů (*Dig.* 37.15.1), domáhání se pomoci od dětí, které odmítají dostát svým povinnostem vůči nim (*Dig.* 1.16.9.3; *Cod. Iust.* 8.46.4–5), či rodinných sporů o majetek (např. syn neprokazující řádnou úctu otci a pokoušející se odcizovat jeho majetek, *Cod. Iust.* 8.46.3), které reflektují v dochovaném římském právu některé reskripty a nařízení, lze předpokládat již dospělého potomka. V případě neuctivého jednání s rodiči (slovy či skutky) se pak dle těchto nařízení rodiče mohou obrátit buď na městského prefekta nebo na správce dané provincie. Nicméně takové spory se doporučovalo řešit a urovnat na soukromé úrovni; teprve pokud by to povaha sporu nedovolovala nebo by přerostla možností „vnitřního řešení“,

292 Tedy výchovou k římským ctnostem, kdy měla být dětem vštípena disciplína a poslušnost, *pietas a mores maiorum*, v případě křesťanů pak zbožnost a strach i láska k Bohu.

293 V tomto směru dominují moralistické aspekty literatury a lament nad špatným, zkaženým chováním mládeže, které představují určitý literární stereotyp, zejm. v kontextu „děkazů“ všeobecného morálního úpadku společnosti. Určitá nevázanost mládí či okázalý životní styl byly víceméně v době dospívání a zejm. rané dospělosti (*minores; iuvenes; adulescentes*) očekávány, minimálně u elity, kdy si mladí synáčkové mohli dovolit „vyrazit si z kopytka“ za otcovy peníze a provádět různé eskapády či být součástí gangů, zvlášť byli-li na studiích mimo město svého původu, a tedy mimo přímý dozor hlavy rodiny (nanejvýš prostředkovaný pädagogem, který mohl mladíka doprovázet) a bez nutnosti vydělávat si na živobytí. Moralizující stížnosti na zkaženost mladší generace nejsou výhradně římské – jsou součástí různých období a kultur a jsou odrazem odlišné životní zkušenosti vzdálenějších generací, které ne vždy nacházejí vzájemné pochopení. K „divokosti“ mládí, stereotypům a prohřeškům viz zejm. Laes & Strubbe (2014); Eyben (1993).

4 Nelítostný svět a dětská zkušenost

pak by měli rodiče hledat oporu u uvedených magistrátů a obracet se na ně (*Cod. Iust.* 8.46.4).

Pokud jde o nedospělé děti a nevhodné chování, které je ale chápáno jako běžná a neodmyslitelná součást dětského jednání (zasluhující dle míry a frekvence tu přimhouření oka, tu napomenutí, v nejhorsším výprask),²⁹⁴ spadá sem zejm. drzost, neposlušnost a vzpurnost vůči autoritě. I malé děti máme zachyceny v situacích, kdy odmítají svým rodičům, jednají proti jejich rozkazům (potažmo proti instrukcím učitelů) nebo trucují a odmítají s nimi komunikovat (*Aug. Conf.* 1.10.16;²⁹⁵ *SHA Caracalla* 1.6²⁹⁶), mluví sprostě nebo propěvují vulgární písně (*Sen. Const.* 2.11.2; *De Clem.* 1.14; *Ov. Fasti* 3.675–676²⁹⁷). Cessau ve své studii rozebírá výčet příkladů z křesťanských textů, kde si autoři stěžují na dětské nevhodné chování při mších (děti neposlouchají, jsou roztržité, nudí se při kázání a vyrušují, hrají si, ...) a nabádají rodiče ke kontrole svých potomků, některé i s pohružkou, že jinak by děti, které se neumí chovat, zejm. v kostele, nemusely dosáhnout spásy (*Cessau*, 2017: s. 218–222), přičemž vedle výchovy a socializace dítěte bylo u křesťanů zajištění spásy²⁹⁸ duše vlastního dítěte dalším důležitým úkolem rodičovství

294 Stručně tento přístup shrnuje zejm. *Sen. De clem.* 1.14.

295 Augustin hovoří o dětské neposlušnosti vůči rodičům a učitelům v touze po hře: *Non enim meliora eligens inoboediens eram, sed amore ludendi, amans in certaminibus superbas victorias et scalpi aures meas falsis fabellis, quo prurirent ardentius, eadem curiositate magis magisque per oculos emicante in spectacula, ludos maiorum* („Důvod mé neposlušnosti totiž nespočíval v tom, že bych dával přednost něčemu smysluplnějšímu, nýbrž ve vášni pro hru. Dělal mi dobře pyšnit se vítězstvím v zápasech, bavilo mě naslouchat s nastraženými ušima smyšleným historkám, jež dráždily mou fantazii, a moje oči prahly se stále větší zvědavostí po podívaných v cirku, těchto hrách dospělých.“ Přel. Šubrt, 2019: s. 79).

296 V sedmi letech měl po nějakou dobu odmítat komunikovat se svým otcem a s otcem svého kamaráda poté, co byl tento kamarád zbičován pro židovskou víru.

297 Zde se jedná o poměrně ojedinělou, byť drobnou zmínku, kdy se Ovidius chystá vysvětlit, proč dívky zpívají obscénní písně: *Nunc mihi, cur cantent, superest, obscena puellae, dicere; nam coeunt certaque probra canunt*. („Ještě mi vyložit zbývá, proč dívky necudně pějí, scházejí se a vskutku hanebně zpívají pak.“ Přel. Bureš & Mertlík, 1963: s. 79).

298 Křesťanské texty sice kladou důraz na (téměř absolutní) poslušnost (v rámci pohanského diskursu – viz např. *Muson* 16: pojednání o poslušnosti a o tom, kdy je syn oprávněn rodiče neuposlechnout – zejm. pokud by naváděl potomka k něčemu špatnému), nicméně i zde se objevuje (být omezená) možnost vymezit se proti vůli rodičů dokonce s podporou církve. Děti by měly cítit volbu, které pro ně rodiče učiní, ovšem pokud se chtějí proti vůli rodičů rozhodnout pro asketický život, má být tato volba akceptována. Přičemž ovšem za směrodatnou má být brána volba dítěte až ve věku, kdy můžeme hovořit o volbě informované (tedy opět – mladí dospělí), a musí se jednat o volbu svobodnou (neprovedenou na nátlak rodičů, kteří by chtěli dítěti asketický život vnutit; *Cessau*, 2018: s. 223–225; *Vuolanto*, 2009). Možný nátlak ze strany rodičů ke vstupu do kláštera (konkrétně se hovoří o zasvěcování dívek Bohu) je reflektován a kritizován i ze strany státu: dle císaře *Maioriana* by rodiče neměli nutit dívku k asketickému životu, zejm. pokud se chce řádně provdat a mít děti. Opět by rozhodnutí dívky o přijetí slibu čistoty mělo být rozhodnutí dospělé, ne vedené tlakem rodičů, kdy ve své nezkušenosti dívka nedokáže plně odlišit, zda se jedná o přání její, nebo jen o poslušné plnění vůle rodičů. *Maiorianova* novela z r. 458 n. l. vztahující se na skládání slibu čistoty je pak explicitně motivována plozením budoucí generace dětí (*Nov. Mai.* 6. pr).

(Cessau, 2017: s. 218; Nathan, 2002: s. 140–142). Libanios (Lib. *Epist.* 1.139) popisuje záškoláctví, lajdáctví a vyrušování v hodinách.²⁹⁹ Upřednostňování her před povinnostmi a učením jako znak dětského chování a jako hřích viz Aug. *Conf.* 1.10; Sen. *De ira* 1.10; Pers. 3.45–51; Mart. *Epigr.* 5.84. Augustin barvitě vzpomíná, jak nesnášel, když byl do studia, zejm. těch předmětů, jež jej nebavily, nucen, a to i pod pohrůžkami trestu a trestání samotného, které mělo vést ke kýženým výsledkům (Aug. *Conf.* 1.12–14). K závažnějším dětským proviněním pak patří krádeže (viz níže) a pouze ojedinělé jsou zmínky extrémního násilí či krutého jednání (nebo šikany), jehož se dopustily děti (viz níže).

Zmínky o prohrěsících či nedostatečných malých dětí se objevují v literatuře (zejm. moralizujícího rázu) často jako motiv, kdy autor prostřednictvím přirovnání k dětskému chování kárá dospělé.³⁰⁰ Tohoto prvku užívá hojně např. Seneca: hovoří o podstatě urážky a křivdy a jejím vnímání u moudrého člověka (Sen. *Const.* 12). Dle něj křivdu (*contumellia*; *iniuria*) mudrc vnímá podobně jako rodič, pokud se jí dopustí dítě neschopné pohrdání (z něhož vychází podstata urážky). Za křivdu a urážku se tedy nemstí, bere ji jako vtip, občas dítě napomíná a napravuje. Podobně zmiňuje chlapecké hádky a rvačky: chlapani se snadno dopálí a poperou o věci bezvýznamné. I to, pro co dospělí často podléhají hněvu, je však dle Seneky právě tak závažné jako to, o co se perou děti (*De ira* 3.33). Děti jsou přelétavé, nestálé, chtivé, snadno se rozzlobí nebo dostanou strach, dávají přednost hře a žertování s kamarády před povinnostmi. Chování dospělých je často podobné, jen zaměřené na jiné (závažnější) věci a se závažnějšími důsledky, ovšem již hůře napravitelné.³⁰¹

Podle Plútarcha jsou chyby a provinění dětí malé a snadno napravitelné (uvádí např. přehlížení učitelů a vychovatelů, neposlušnost vůči nim nebo podvádění). Ovšem prohřešky dospívající mládeže mohou být velmi vážné (uvádí např. krádeže peněz od rodičů, hazard, hýření a milostné avantýry), proto je třeba zvláště v tomto věku řádně dohlížet na jejich výchovu a nepolevovat, aby se nezkažily mravy dítěte nevratně (Plut. *De lib. educandis* 16).

Ve výchově je tedy potřeba pevná ruka, byť autoři varují před extrémem: stejně jako přílišná volnost i přílišná krutost ve výchově může být kontraproduktivní. Seneca také ilustruje přístup k potrestání proviněného dítěte a opět jej aplikuje

299 Volnější morálka ve škole se objevuje i na pranýři satiry, kdy se má podle Iuvenala učitel dnes bát svých žáků (Iuv. 7.213–214; k volné morálce i Petron. 2.4). Řeč je ovšem i ve výše uvedených případech o školách rétorických. Nižší stupně, které navštěvovaly nedospělé děti, jsou spojovány spíše se zkušeností strachu z učitele disponujícího metlou, již může použít na neukázněné žáky (např. Prud. *Praef.*; Auson. *Protrep. ad nep.* 13–34; Aug *Conf.* 1.9.; Hor. *Sat.* 1.10.184; *Epist.* 2.1.71–72; Ov. *Am.* 1.13.7).

300 Zřídka pak i obráceně, kdy funguje jako převrácený vzor v pozitivním smyslu, ovšem opět upozorňující na nedostatky dospělých; Antošovská (2014).

301 Podobně také Sen. *Ad Lucil.* 115.8; *De ira* 1.10; Gell. *NA* 1.8.6. Odstupňovaný trest v souvislosti s mírou provinění či recidivou se objevuje i v křesťanském kontextu (viz Benediktova řehole výše).

jako exemplum, a sice pro dobrého vladaře: otec může plísnit mírně, může hrozit, může uštvít výprask, ale který otec, je-li zdravého rozumu, potrestá hned syna vyděděním při první urážce, které se dopustí? Nevyzkouší snad různé prostředky, které má k dispozici, předtím než přistoupí k nejvyššímu trestu, jež oddaluje, dokud nevyzkouší všechny ostatní? (Sen. *De clem.* 1.14)

Podívejme se nyní na závažnější přestupky a provinění. V rámci dochovaných pramenů je potenciální aktivita mladistvých, která by se pohybovala na hraně zákona či byla přímo trestnou činností (jako jsou např. gangy mladíků dopouštějící se na veřejnosti krádeží a rvaček), spíše naznačena a dosvědčena jako něco, k čemu „docházelo“. Jak bylo uvedeno výše, blíže zdokumentováno ale nemáme mnoho konkrétních případů. Opět zde figuruje v pramenech častěji mládež než nedospělé děti.

Případ nabízející nejvíce detailů souvisejících s dětskou neplechou je popis události z vlastní zkušenosti zachycený v *Confessiones* sv. Augustina. Jde o vzácný příklad zaznamenání osobní vzpomínky autora na vlastní dětství, byť zkrácený³⁰² pozdější životní zkušeností, konverzí, vlastní životní filozofií a teologií, též záměrem psaného díla.

Dle Augustinovy teorie neexistuje „nevinné dítě“. Pomíneme-li nauku o ulpění prvotního hříchu na novorozenci, i z hlediska svých aktivit je nemluvně pro Augustina hříšným tvorem (je závistivé, sobecky sleduje jen vlastní zájmy; Aug. *Conf.* 1.7). Ve svém pokání Augustin vykresluje hříchy svého dětství a mládí, počínaje leností a upřednostňováním zábavy a her namísto pilného školního studia (což mnohokrát vyústilo v přísné pokárání učitelem včetně obávaného tělesného trestu, a to i přes úpěnlivé modlitby malého Augustina k Bohu, aby výprask nedostal) a lhaním a konče Augustinovou aktivní participací v místním gangu mladíků (Augustinovi bylo 16 let), jehož členové se dopouštěli různých výstřelků (zejm. v rámci soupeření mezi vrstevníky) či drobných krádeží (zpočátku ze zásob rodičů, později i od sousedů; *Conf.* 1.10–19; 2.4–9).

O krádežích z rodinné spíže se Augustin zmiňuje pouze letmo. Plútarchos ve svých výchovných radách varuje, že jedním z následků nezvládnuté výchovy dítěte jsou právě krádeže z rodinného majetku (Plut. *De lib. educandis* 16). Kradeli dítě (ať syn, či dcera) cokoli z rodinného majetku, je zcela v pravomoci otce (rodiny) takové dítě potrestat dle svého uvážení (avšak přiměřeně provinění). Jde o záležitost ryze soukromou; takto proviněného potomka nelze pohnat před soud, jelikož z právního hlediska není za těchto okolností připuštěna možnost žaloby proti potomkovi, zvlášť se zřetelem na to, že otec sám má pravomoc dítě potrestat (Ulpianus; *Dig.* 47.2.17.pr). Paulus uvádí, že to stanoví *non iuris constitutio, sed natura rei* (tedy že to „není dáno právním ustanovením, ale přirozenou povahou

302 Ke zkracování a vybarvování si vzpomínek z dětství viz Freud (2016).

věci“; vlastní překlad). Ta zde vytváří překážku podání žaloby, neboť nelze žalovat někoho, koho máme v *potestas*, stejně tak jako osoby v *potestas* nemohou žalovat toho, kdo nad nimi tuto pravomoc drží (*Dig.* 47.2.16).

Nejvíce Augustin rozvádí krádež hrušek ze sousedova sadu (*Aug. Conf.* 2.4–9). Augustinova zpětná reflexe je sycena morálním odsouzením všeho nekřesťanského a hříšného a zpětným pokáním za jeho skutky.³⁰³ Pro Augustina je zde jedním ze znaků jeho špatnosti v minulosti, krátkozrakosti a nerozumnosti v mládí, kdy se pohyboval mimo „správnou cestu“ (tedy Boží cestu, kterou našel později s příklonem k formující se katolické ortodoxii), to, že se krádeže se svými kumpány nedopouštěli z důvodů potřeby: pokud by kradli z nouze, že měli hlad, pak by šlo jejich chování pochopit či do jisté míry ospravedlnit, ale mladíci (*adulescentuli*) se krádeže (a podobných vylomenin) dopouštěli pouze z čiré zábavy – pro pobavení a radost ze špatného činu, z překročení hranice „řádného chování“. Vědomí konání činu, o němž věděli, že je špatný, jim jen poskytovalo čiré potěšení (dané hrušky ani nesnědli, ale hodili je prasatům).

Augustin též vyjadřuje přesvědčení, že velký podíl na jeho chování měli jeho vrstevníci. Páchání nepravostí, které ale sami považovali za zábavu, se dělo pod vzájemným tlakem, díky společné zábavě a vzájemnému soupeření mezi chlapci. Vyjadřuje přesvědčení, že bez tohoto špatného vlivu „bych se ale zmíněného skutku nikdy sám nedopustil, sám nikdy“ (*at ego illud solus non facerem, non facerem omnino solus*; *Aug. Conf.* 2.9.17; přel. Šubrt, 2019: s. 125). Před negativním vlivem vrstevníků varuje také Jeroným v dopise Laetě, v němž radí, jak na výchovu dcery Pauly, kterou se rozhodli zasvětit Kristu. Reflektuje zde, jak snadno jsou děti (jak chlapci, tak dívky) schopné pochytit špatnosti a předat je, třeba i v horší podobě, ostatním dětem, s nimiž se dostanou do kontaktu. Proto by se rodiče dívky, kterou chtějí vychovat k životu zasvěcenému Bohu, měli varovat toho, aby daná dívka přišla do styku s nevhodnými vrstevníky; lepšími společníky jsou pro ni starší ženy (*Hieron. Epist.* 107.4).

Tlak vrstevníků je skutečně dle moderní psychologie silným faktorem ovlivňujícím smýšlení a konání dětí a dospívajících. Současné výzkumy opírající se o statistiku poukazují, že dle sesbíraných dat se většina adolescentů dopouští delikventní činnosti právě ve společnosti dalších mladistvých. U chlapců je navíc pravděpodobnost účasti na takových aktivitách větší než u dívek, přičemž ke kulminaci dochází mezi 16–17 lety, poté dochází k útlumu (Waldman & Lahey, 2013).

303 Spíše než rozebírání překračování společenských a právních norem jako takových, které jako mladík „ignoroval“, a společensko-právních důsledků je pro něj důležité vyzdvihnout své prohřešky vůči Božímu zákonu, kterých se dopustil, a následné vyjádření lítosti, výčitek svědomí nad vlastními činy, k nimž dospěl na své cestě k Bohu v rámci pokání, sebenápravy a nalezení „správné cesty“. Tuto zkušenost sdílí se čtenářem spolu se zkušeností a přesvědčením o Božím odpuštění, plánování a nevyhnutelnosti Božího plánu, který předurčuje lidský osud.

K nejlépe dokumentovaným akcím mladistvých, během nichž došlo k užití hrubého fyzického násilí, patří Libaniovy vzpomínky na studia v Athénách v letech 336–340 n. l., kdy ve svém díle popisuje gangy mladých studentů a jejich horečnou aktivitu ve městě jako součást „tradiční atmosféry“ města a jeho studentského života. Tyto gangy soupeřily mezi sebou za účelem podpory svého učitele ve snaze zvýšit jeho prestiž a zdiskreditovat jeho konkurenci ve městě, a to i s použitím pouličního násilí. Ovšem následná šetření a soudní přelíčení odehrávající se v důsledku činnosti těchto skupin jsou Libaniem zmíněny jen velmi povrchně: studenti v Athénách provinili narušováním pořádku spadali do kompetence místodržícího, prokonzula provincie Achaia sídlícího v Korintu (Lib. Or. 1.19).

Libanios dále popisuje „tradiční žertíky“ starších studentů vůči nováčkům. Ty, které zachycuje, nebyly ani tak hravými vylomeninami, jako spíše kousky zahrnujícími určitou míru násilí vůči mladšímu spolužákovi – a to jak fyzického, tak psychického – v podobě únosu, uvěznění i případného vydírání, přičemž Libanios sám se stal obětí takového kousku po svém příjezdu na studia do Athén.³⁰⁴ V jeho důsledku byl donucen zavázat se jinému vyučujícímu, než ke kterému si přál při plánování cesty nastoupit. Sám se následně aktivní účasti na činnostech gangu odmítal podílet. Celá událost je líčena jako velmi nepřijemná a traumatizující vzpomínka, s odporem k této činnosti, která jej připravila o iluze ze studia v Athénách (Lib. Or. 16).

Další zmínku o studentských ganzech nalezneme u sv. Augustina v jeho *Confessiones* (5.8.14). Augustin vypráví o nepokojích v Kartágu vyvolaných právě aktivitami místního gangu „arogantních floutků“ chovajících se arogantně a hrubě ve škole k učitelům a i na veřejnosti vystupujících s pocitem, že se mohou chovat, jak se jim zlíbí, dokonce se i dopouštět násilností. Věděli totiž, že příslušné autority (městská rada, jež měla na starost dodržování pořádku) vůči nim nezasáhnou a nepodniknou žádné rázné kroky navzdory tomu, že by dle práva zasáhnout a potrestat dané výtržníky měla, kdyby je ovšem nechránil zvyk, kvůli kterému se nad podobnými výtržnostmi přimhuřovaly oči.³⁰⁵ Mladistvým výrostkům mohlo do určité míry projít to, co by u jiných lidí bylo trestné.

Kromě gangů studentských výrostků, povětšinou mladíků (*adulescentes; iuvenes*) z bohatých rodin, které si mohly dovolit platit studia, nemáme mnoho zpráv o podobných uskuteních, jejichž členy mohli být mladiství, případně přímo nedospělí (i v nejvyšším stupni rétorického vzdělání, kde se průměrný věk pohyboval mezi 15–20 lety, se mohli vyskytovat i mladší žáci).³⁰⁶ Vedle výše zmíněného gangu

304 Libaniovi tehdy bylo 22 let.

305 *Multa iniurosa faciunt mira habetudine et punienda a legibus, nisi consuetudo patrona sit* („S nevídanou neurvalostí se dopouštěli různých násilností, za něž by je měl stihnout zákonný trest, kdyby ovšem takové jednání nebylo v souladu se zvykem tolerováno.“ Aug. Conf. 5.8.14; přel. Šubrt, 2019: s. 231).

306 Např. u Libania jsou jako žáci doloženi jistí Euphemios a Hieron, jimž bylo kolem 11 let (Laes & Strubbe, 2014: s. 92).

studentů Libanios zmiňuje gangy, jejichž členy byli nejen dospělí a mladíci, ale i děti (sg. *παιδάριον*).³⁰⁷ Tyto gangy se účastnily nepokojů, narušování veřejného klidu, pouličních bojů a ničení císařových soch v Antiochii. Bohužel ale nenabízí bližší informace než zmínku mezi řádky o tom, že i tyto děti patřily mezi aktivní účastníky popisovaných událostí ve snaze využít dané nepokoje ve svůj prospěch (patrně rabování, příležitostné krádeže?). Trestu se ovšem měli v následném šetření dočkat všichni, kteří nebyli bez viny a aktivně se podíleli na nepokojích. Ani popisované děti (aktivně se podílející na hanobení soch císaře) nebyly během následných represí ušetřeny trestu – i přes jejich nízký věk. Byť není zcela explicitně uvedeno, že se jednalo o stejný trest, jakému čelili dospělí, zmínka o tom, že je jejich věk neochránil před potrestáním, následuje bezprostředně po výčtu forem trestů smrti, k nimž byli největší provinilci odsouzeni – meč, upálení nebo šelmy (Lib. *Or.* 19.29–37; *Or.* 22.8–9).

Pokud jde o případné dětské gangy chudých pouličních dětí, nemáme o nich v rámci pramenů žádné specifické informace. Tato problematika stojí v dochovaných pramenech zcela mimo okruh zájmů. Snad jedinou výjimkou v tomto směru je zmínka v deklamaci řečníka Seneky Staršího (1. st. př. n. l. / 1. st. n. l.), otce známějšího filozofa Seneky. Ve fiktivním případě, s nímž si cvičení hraje, vystupuje na pozadí organizovaná skupina dětí – žebráků, potažmo příležitostných zlodějů. Je vedena dospělým, jenž děti využívá ke svému obohacení. Jedná se o odložené děti, které dotyčný dospělý jako jejich „nálezce“ zmrzačil, aby vzbuzovaly větší soucit, a tedy měly větší šanci něco vyžebrot. Dospělý čelí obvinění, že mrzačil nalezené děti, nutil je k žebrání a bral od nich poplatky. Fiktivní žaloba je vedena jako „poškození státu“. Strana obhajoby argumentuje, že se nemůže jednat o poškození státu, jakkoli může být mrzačení morálně alarmující, neboť tyto odložené děti (byť možná svobodného občanského původu) stojí od počátku svého života „mimo“ stát (nejsou vedeny v záznamech – registry narozených, census), navíc jsou jako nalezcemí možnými (a právoplatně) otroky nálezce.³⁰⁸ Pokud by se jich „takto“ neujal, zemřely by (Sen. *Mai. Contr.* 10.4). Jakkoli se zde jedná o fiktivní situaci, vzhledem k dlouhodobě legální praxi odkládání dětí (nebo i možností chudých dětí, které – zejm. v případě smrti rodičů – mohly zůstat samy bez ochrany na ulici), lze si představit možnost, že se takové děti seskupí pod starší osobou jako „vůdce“ a obživu budou hledat žebráním, krádežemi, případně i prostitucí. Jakým způsobem se k této problematice a k takovým dětem stavěla římská společnost? Nabídla by nějakou formu pomoci? Byl by v případě dopadení nedospělý výtečník pouze potrestán s ohledem na věk (např. výpraskem) a nechán dále napospas osudu, pokud doroste do dospělosti, přes možnost prohlubování

307 Možná i pouliční? Nelze bohužel blíže určit z vyprávění jejich identitu či alespoň bližší společenské zařazení.

308 Zotročení nálezce bylo zapovězeno až Iustinianem, viz výše.

4 Nelítostný svět a dětská zkušenost

závažnosti trestné činnosti? Jakou vůbec měly šanci se dospělosti dožít? Až díky křesťanství a projevům osobní zbožnosti, zpočátku zejm. díky činnosti zbožných vdov, které ze svého majetku tyto a jim podobné instituce pro potřebné zakládaly, se začínají ve 4. století rozvíjet první sirotčince (*orphanotrophium*), které měly být útlukem pro bezprizorní děti.³⁰⁹ O „sbírání“ dětí z ulice se zmiňuje sv. Augustin právě jako o činnosti, kterou se projevovala zbožnost některých žen v rámci křesťanské *caritas*, kdy dané ženy dávaly následně takové děti křtít (Aug. *Epist.* 98.6). Legislativa z 5. st. n. l. spojená s úpravou fungování sirotčinců ovšem naznačuje, že dětmi, které mohly spadat do péče těchto institucí, nebyly pouze děti bez domova, ale i děti, jež vlastnily majetek, ale z nějakého důvodu neměly po smrti rodičů řádného poručníka nebo jiné příbuzné (správce sirotčince měl dle těchto norem fungovat jako *tutor* a *curator* ve věcech majetku svých svěřenců; Miller, 2003: s. 66–75).

Nejodpornějším trestným činem, který dítě (z definice vztahu, nikoli věku) mohlo spáchat, byla otcovražda, *parricidium*, extrémní vyústění možného konfliktu mezi rodičem a dítětem. Tento zločin porušuje posvátný rodinný vztah a *pietas*, která měla v rodině vládnout. Už od *leges regiae*³¹⁰ by byl syn (od něž byla vyžadována poslušnost a podřízování se vůli otce), který by vztáhl ruku na svého otce, zasvěcen bohům (*sacer*).³¹¹ Později měla být na pachateli tohoto zločinu vykonána tzv. *poena cullei*. Tento trest spočíval dle zvyků předků (*more maiorum*) ve zbití holí a následném zašití odsouzeného do pytle s drobnou zvěří (kohout, had, pes, opice) a následným vhozením pytle do moře. Nebylo-li v blízkosti, měl být dle Hadrianova nařízení provinilý předhozen šelmám (*Dig.* 48.9.9). Za císařství se nicméně objevovaly i mírnější tresty – např. vyhnanství. Císař Constantinus I. vyloučil za *parricidium* jiné tresty než *poena cullei* (explicitně se v dochovaném fragmentu uvádí, že odsouzenec za tak ohavný čin nemá být potrestán stětím, ohněm či jinými běžnými metodami výkonu hrdelního trestu; není-li poblíž moře, nabízí se řeka), aby tak byl provinilci za života odňat vzduch, ve smrti země (*Cod. Iust.* 9.17.1; datováno 318–319 n. l.).

Dle Ulpiana (*Dig.* 48.9.6) pro hrůznost tohoto zločinu mají dostat stejný trest i ti, kteří by o plánované vraždě věděli, a nevarovali by oběť (souzeni jako spolupachatelé). Omilostnění mohou být dle práva pouze ti, kteří by se paricid dopustili v šílenství (explicitně je uvedena vražda matky v záchvatu šílenství). Ti by neměli být potrestáni na životě (život v šílenství je sám o sobě trestem), ale měli by být pečlivě střeženi, třeba i v řetězech, bylo-li by to nutné (Modestinus, *Dig.* 48.9.9.2). Jakkoli nejsou v souvislosti s paricidou zmiňovány nedospělé děti, v hypotetickém

309 K fungování sirotčinců viz blíže kapitola 5.3.

310 Zákonů vydávaných římskými králi v počátcích Říma.

311 Dle Festa (*Plorare in Fest.*, s. 260) měl být tento zvyk údajně zaveden římským králem Serviem Tulliem v 6. st. př. n. l.

případě, že by se takového činu dopustily, postupovalo by se u nich zřejmě podobně jako u *furiosi*, s nimiž jsou děti v právních pramenech mnohokrát srovnávány – po posouzení konkrétního věku (*infans vs. pubertati proximus*) a schopnosti k *dolus malus*.

Reálných případů paricidy se dochovalo jen velmi málo a většinou neposkytují nikterak detailní informace.³¹² Spíše reflektují činnost císařů a jejich kvality, zejm. sklony k milosti: tak Augustus se měl pomocí vhodně volených otázek při soudu otcovraha pokoušet uchránit jej zašítí do pytle (Suet. *Aug.* 3). Antoninus Pius (vládl 138–131 n. l.) měl otcovraha ze senátorského stavu odsoudit pouze k vyhnanství na ostrov (SHA *Ant. Pius* 8.10). Téma otcovraždy je reflektováno i v opačném kontextu, tedy kdy poukazuje na císařovu krutost. Vitellius (císařem r. 69 n. l.) měl zabít svého syna Petroniana s odůvodněním, že se syn prý pokusil o otcovraždu. Obvinění syna mělo být falešné; proslýchalo se, že Vitellius zdědil jmění, které syn získal po své matce (Suet. *Vit.* 6). Téma paricidy nebo pokusů o ni se objevuje též jako rétorické cvičení (Quint. *Inst.* 4.2.72–74; Sen. *Mai. Contr.* 3.2; 7.1; 7.3; 9.2.13).³¹³ Nejzajímavější zmínku o tomto zločinu nabízí ovšem Seneca, jakkoli v ní opět poukazuje na kvality dobrého a rozumného císaře, v tomto případě Augusta. Tato zmínka je zajímavá zejm. proto, že nabízí vhled do řešení situace domácího soudu a rozhodování *pater familias*. Vzhledem k soukromému, resp. uzavřenému a neveřejnému charakteru *domesticum iudicium* je to pro období císařství zmínka ojedinělá. Nabízí i vhled do hodnot římské společnosti, jelikož Seneca hodnotí reakci veřejnosti na danou událost (obdiv k otci za jeho soud). Tarius odsoudil svého syna za prokázaný pokus o otcovraždu v rámci domácího soudu k mírnému vyhnanství (navíc s poskytnutím pravidelné apanáže). Soud se odehrával v Tariově domě za přítomnosti Augusta, jehož Tarius požádal při vyšetřování celé věci o radu. Jaká byla motivace, jak se mladík hájil či jak se měl pokusit otce zabít, se však nedovíáme. Seneca se pokouší vyzdvihnout roli Augusta stylizujícího se v této záležitosti spíše do role rádce než rozhodčího, za tím účelem se i vzdal nároku na dědictví po bohatém otci: Augustovým soudem (či radou) byla právě relegace proviněného na místo určené otcem, nerozvážný čin velmi mladého syna, provedený s bázní, nejtvrďšího postupu nezasluhuje (Sen. *De Clem.* 1.15.2–7).³¹⁴

312 Asi nejznámější a nejdůležitější popsaný případ spadá ještě do období republiky (falešné obvinění z otcovraždy Sexta Roscia hájeného Ciceronem).

313 K problematice paricid v deklamacích viz blíže Lentano (2015).

314 *Non culleum, non serpentes, non carcerem decrevit memor, non de quo censeret, sed cui in consilio esset; mollissimo genere poenae contentum esse debere patrem dixit in filio adolescentulo impulse in id scelus, in quo se, quod proximum erat ab innocentia, timide gessisset; debere illum ab urbe et a parentis oculis submoveri* („Nerozhodl ani pro zašítí do pytle, ani pro vězení; nemyslel na toho, o kom měl potrestání velmi mladého syna podníceného ke zločinu, při němž si počínal tak báživě, že se to skoro rovnalo nevinosti, a že má být odstraněn z města a z otcových očí.“ Sen. *De Clem.* 1.15.7; přel. Bahník, 1998: s. 305).

Potýkání se s nedostatkem dochovaných relevantních zmínek a příkladů, které by poskytovaly vhled do problematiky extrémního násilí spáchaného dětmi nebo mladistvými, je bohužel smutnou skutečností. Poměrně vzácným záznamem je tak v tomto směru vylíčení zvlášť brutálního činu spáchaného dětmi v jedné z Prudentiových (4./5. st. n. l.) hagiografických básní (Prud. *Perist.* 9). Vzhledem k charakteru žánru samotného je snadné pochybovat o opravdovosti celého příběhu, a je naopak obtížné určit míru jeho důvěryhodnosti. V umučení sv. Kasiána z Imoly, křesťanského a zjevně velmi přísného učitele čtení a psaní, jsou jeho žáci barvitě popsáni, jak si vybíjejí svou frustraci a strach vyvolané údajnou přísností až krutostí svého učitele, jehož chlapci nenáviděli a na němž nakonec vykonávají svoji pomstu. Termíny³¹⁵ užitě v básni naznačují, že se mohlo jednat i o nedospělé chlapce nebo chlapce na hranici dospělosti.

K tomuto činu zúčastnění chlapci údajně využili stávající nepříznivou situaci, v níž se křesťané nacházeli,³¹⁶ a po sehrání fiktivního „soudu“ brutálně ubodali svého učitele k smrti za pomoci svých psacích rydel. Akt mučení a vraždy (bude-li předpokládat, že jádro básnické legendy je tvořeno reálnými událostmi) zde byl podnícen aktem jiným – používáním (do určité míry) všeobecně přijatelného násilí na dětech v podobě přísných tělesných trestů, které byly považovány za zcela běžný a řádný způsob potrestání dítěte za účelem nápravy a vynucení poslušnosti (přes hlasy některých intelektuálů, jako Plútarcha či Quintiliana, vyjadřujících se proti této praxi).

Sv. Augustin si vybavuje intenzivní pocity strachu, který měl jako dítě z trestů od svého učitele, a úzkostné modlitby k Bohu, aby mu pomohl vyhnout se jim, stejně jako pobavení a výsměch dospělých, kterého se mu dostalo, když si na potrestání stěžoval. Jakému tlaku museli být vystaveni chlapci, kteří zavraždili sv. Kasiána, aby se takového činu dopustili? Bohužel nemáme k případu žádné bližší dobové informace mimo Prudentiovo barvitě básnické líčení, v němž zcela jednoznačně stojí na straně mučedníka. Dle Prudentia dětský věk nehoří ani trochu náklonností k přísnosti, i když je jí pro něj zapotřebí. Možné zneužití či překročení učitelské kárné pravomoci pro něj není polehčující okolností, která by snad do jisté míry „ospravedlnila“ hanebný čin chlapců. Polehčující okolností není pro autora ani jejich věk, ten naopak podtrhává brutalitu spáchaného činu. Nemáme žádné informace o tom, co se s danými dětmi stalo, mohli bychom nanejvýš spekulovat, co by se mohlo stát v podobných případech, jaký postoj by vůči pachatelům zaujala jejich rodina a komunita stejně jako úřady. Koneckonců, vše by záleželo na konkrétním věku dítěte (dětí), jeho intelektuální kapacitě a úsudku dospělých (úředních osob i hlavy rodiny).

315 *Pueri; ephebi; impuberes; impubes; infantia; magister.*

316 K jeho umučení mělo dojít počátkem 4. st. n. l., v době Diocletianova pronásledování.

Jakkoli ojedinělý je Prudentiův výklad, v němž jsou pravděpodobně nedospělé děti aktéry přímo a úmyslně způsobujícími smrt, reflexe možných sklonů k projevům násilného chování a krutosti již v dětském věku se v narativních pramenech objevuje o něco více. Násilí se objevuje jako akceptovaná (do určité míry) součást dětské, především chlapecké hry. „Ancient authors acknowledge that children’s playing was sometimes proverbially rough, impetuous or violent.“³¹⁷ Laes přitom poukazuje na reflexi potenciální dětské krutosti v římské společnosti nejen v pramenech literárních, ale i materiálních (konkrétně jde o známou sochu chlapce škrťácího husu). Zmínky o hře, zejm. o hře, při níž se děti (zprav. chlapci) stylizují do určitých společenských rolí (na krále, soudce, vojevůdce a bitvy, ...), se opět objevují i v metaforickém významu – jako exempla pro dospělé, většinou s charakterem výtky vůči jejich chování a nectností (např. Sen. *Const.* 12.2; Hor. *Epist.* 1.1.51–64; 1.18.60–64).

Byla-li jako součást chlapecké hry reflektována určitá míra násilí (rvačka, zápas), nejednalo se z římského pohledu o nic samo o sobě „špatného“. Naopak, součástí výchovy chlapců měl být i fyzický trénink a naučit se bojovat, kdy taková hra mohla sloužit jako „trénink“ k boji. Rivalita a soutěživost mezi vrstevníky pak v rámci školního vzdělávání byla považována za důležitou a nedílnou součást této životní etapy (Laes, 2019: s. 43).

Ačkoli míra tolerance násilnosti hry byla jistě vyšší než v současnosti, jistě nebyla bez hranic. Lze ovšem stěží posoudit, kde se tato hranice nacházela – je pravděpodobné, že podobně jako u fyzických trestů jednou z pomyslných hranic mohly být dlouhodobé závažné fyzické následky, nebo dokonce ohrožení života, k němuž při takové hře mohlo dojít i neúmyslně. Příklad (opět v rámci dochovaných pramenů ojedinělý) dětské hry s fatálními důsledky zaznamenal Prokopios. Tento raně byzantský historik 6. st. n. l. popisuje historku, v níž se skupinka chlapců oddávala hře, která odrážela soudobou politickou situaci: ze skupinky chlapců byli vybráni dva, jeden chlapec při hře představoval vojevůdce Belisaria, druhý ostrogótského krále a nepřítele Vitigise. Hra spočívala v zápasu obou chlapců, přičemž chlapec, jenž hrál Vitigise, jej prohrál a byl následně pro pobavení ostatních chlapců pověšen na strom. V místě se ale nečekaně objevil vlk. Chlapci utekli a nechali nebohého „Vitigise“ na stromě. Následkem byla chlapcova smrt. Popsaná událost představuje nešťastnou souhru okolností (obsah hry, vlk a strach ostatních chlapců) a posuzována byla pravděpodobně jako nehoda. Chlapci, kteří svého kamaráda takto opustili, nebyli potrestáni, jelikož dle Prokopia měli lidé údajně interpretovat vzniklou situaci jako znamení, že Belisarius nad barbarským králem nakonec v boji zvítězí (Procop. *Goth.* 1.20.1). Stěží se dopátráme, jak doopravdy tehdy lidé (zejm. rodiče zúčastněných) vnímali a vyhodnotili

317 Laes (2019: s. 42).

situaci (budeme-li ji považovat za historickou).³¹⁸ Prokopiovo tvrzení o okamžitém interpretačním výkladu – jakkoli za špatné znamení mohlo být považováno leccos – slouží v narativu k posílení příběhu Belisaria a jeho vítězství. Věštná znamení předvídající úspěch či neúspěch jsou ostatně tradiční součástí narativu antické historické literatury, byť tak mohou být interpretována *ad hoc*.

Hra na úředníky, soudce či vojevůdce, kdy jeden z chlapců má větší moc nad ostatními díky tomu, že je nadán rozhodovací pravomocí, mohla být dle Laese zneužita k šikaně mezi chlapci. V tomto směru Laes jako první doklad šikany uvádí Xenofontův spis *O Kýrově výchování*, v němž se objevuje zneužití moci v této roli k trestání a ponižování ostatních dětí ve hře (Laes, 2019: s. 37–38). Tato hra byla vnímána a popisována jako kanál, jímž se projevuje charakter zúčastněných už od dětství, neboť se při ní mohou projevit přirozené sklony ke krutosti, nebo ke ctnosti. Z chování v dětství pak často lze také předjímat chování v dospělosti, resp. v pramenech se vyskytuje postup spíše opačný: kritizované neduhy (nebo naopak vynášení ctnosti) popisovaného jsou občas podkládány historkami z dětství, které měly již tenkrát napovědět mnohé o charakteru dané osoby. Tacitus popisuje, jak chtěl Nero (vládl 54–68 n. l.) tuto hru, při níž mu padl los představovat krále, zneužít k ponižení a zahanbení svého ještě nedospělého nevlastního bratra Britannica, byť plán nevyšel zcela dle jeho představ: doufal, že se chlapec zahanbí písni, nicméně očekávaný posměch Britannicus nesklidil. Dle Tacita pak Neronova zášť vůči bratrovi ještě vzrostla (Tac. *Ann.* 13.15).³¹⁹

Pokud by došlo k takovému závažnému konfliktu mezi dětmi, nepodařilo se mi v korpusu římského práva nalézt odkazy na řešení šikany právní cestou. To je dáno patrně tím, že použití pojmu šikana je v tomto směru pro římskou společnost anachronismem; nejlépe se mu v římském pojetí blíží koncept *iniuria*, té nejsou děti z hlediska teorie římského práva v určitém věku *de iure* schopné se dopustit, pouze u dětí blížících se dospělosti, které mohou být shledány *doli capaces*, lze o odpovědnosti z *iniuria* uvažovat (viz výše). Záleželo by na věku, okolnostech a míře provinění i na společensko-právním postavení dětí. Možné řešení se pak opět nabízí hledat nejprve mezi rodinami zúčastněných v rámci jejich kárných kompetencí.

Vrátíme-li se ke konceptu vykreslování charakteru pomocí historek z dětství, pak myšlenka vrozeného charakteru a mentálních dispozic (včetně inklinace k projevům krutosti) není pro období antiky ojedinělá pouze při popisu slavných jedinců v dílech historiků, kteří příslušnými příběhy dokreslují charakter osob-

318 I pokud by se nejednalo o příběh reálný, ale dotvořený pouze pro narativ a posílení příběhu Belisaria a jeho vítězství, nehody podobného typu jsou více než pravděpodobné (ostatně jinak by stěží mohl být daný příklad použit v takovém kontextu).

319 Příkladem školní šikany je pak výše uvedená činnost starších studentů, které se dopouštěli na nováčcích, popsána u Libania.

ností.³²⁰ Tato myšlenka se objevuje i v lékařské literatuře: dle Galéna je charakter, potažmo mentální nemoc, zakořeněn v jedinci. Jeho pojetí souvisí s hippokratovskou naukou o čtyřech tělesných šťávách, jimž odpovídají čtyři základní temperamenty a které ovlivňují i duševní nastavení člověka: např. deprese, označovaná jako melancholie, je způsobena přemírou černé žluči, naopak přemíra žluté žluči způsobuje u jedince emoční nestálost a labilitu. Možný vliv prostředí na utváření a chování jedince není brán příliš v potaz, byť je reflektován výrazně vliv prostředí na fyzické zdraví³²¹ (Beauchaine & Gatake-Kopp, 2013: s. 111).

Např. dle Suetonia se krutá a divoká povaha Tiberia měla projevat již v dětství (Suet. *Tib.* 57), není však specifikováno, jakým způsobem. Pokud jde o konkrétní zmínky, které líčí krutost dětí nepřiměřenou jejich věku i dle římského vnímání, jedná se v historickém narativu o vhodný prostředek pro dokreslení charakteru krutého vladaře, politizující dehonestaci dané osoby a vyvolání patřičných emocí ve čtenáři. Např. krutost jako rys charakteru se měla u budoucího císaře Commoda (vládl 180–192 n. l.) projevit už ve 12 letech, kdy měl chlapec údajně nařídít vhodit do pece otroka, protože voda při koupeli v lázních byla poněkud teplejší, byť vychovatel, který měl příkaz vykonat, spálil namísto toho údajně pouze zvířecí kůži, aby se zdálo, že trest vykonal (SHA *Commodus* 1.9). O krutosti, nepřiměřené a neočekávané vzhledem k věku, se hovoří i v případě Diadúmena (císařem v r. 218 n. l.). Autor tak usuzuje z dopisu malého Diadúmena jeho otci (který ve svém pojednání cituje jako příklad uváděný v zájmu historické pravdy), v němž chlapec otci vyčítá, že sice potrestal původce spiknutí, které proti němu bylo organizováno, ale ušetřil některé jejich společníky, jež by dle jeho názoru měli být usmrceni (SHA *Diadumenus* 8.3–9).

Do jaké míry jsou tyto historicky pouze literárně politickým prostředkem a do jaké zachycením dobových drbů a pomluv, nebo dokonce matnou reflexí reálné události či alespoň popisem blízcím se skutečnému charakteru a projevům dané osobnosti jako dítěte, lze stěží jednoznačně určit, každopádně reflektují možné projevy dětské krutosti uvěřitelné pro dobové čtenáře. Údajně lidské oběti mladého císaře Elagabala (vládl 218–222 n. l.; SHA *Heliogabalus* 8.1) skutečně zavání spíše očerňováním a politicky motivovanými pomluvami, ale např. pokusy o kruté zacházení s otroky ze strany dětí, zvláště pokud viděly, že se k nim tak chová někdo z jejich okolí, jsou v principu pravděpodobné, byť by tyto jejich „nápad“ nebyly (jako v případě Commoda) plně realizovány.

320 Antošovská (2014: s. 91–106).

321 Dominance společensko-kulturního vlivu prostřednictvím řádných, resp. neřádných vzorů, které ovlivňují chování a formování nedospělých viz Iuv. 14. Chování okolí jako faktor při formování dítěte a jeho možné dopady naopak reflektuje literatura o výchově a vzdělávání dětí (Plut. *De lib. educandis*; Quint. *Inst.* 1.1–3; Sen. *De ira* 2.21).

Specifickou podobu krutého a násilného chování představuje týrání zvířat (deviantní, kriminální a násilné sklony se často začínají projevovat touto formou). Máme doklady, že zvířata byla poměrně častým objektem dětské pozornosti a her (jako domácí mazlíčci, zvířecí přátelé, např. Plin. *Epist.* 4.2; 9.33; Hor. *Sat.* 2.3). Vyšší práh tolerance násilí včetně možného tvrdého zacházení se zvířaty ze strany dospělých však činí toto téma pro dobové autory nehodným bližší pozornosti. Nejbarvitější popis, jenž reflektuje možnost krutého zacházení dítěte se zvířetem, je obsažen v Apuleiově fantazijním románu z 2. st. n. l., v němž hrdina proměněný v osla čelí v rámci svých četných útrap a příkoří i chlapci, jenž jej má jako osla na starost a zcela úmyslně a škodolibě ho týrá (Apul. *Metam.* 7.25). Básník Ovidius pak zmiňuje chlapce, jenž chytil lišku, zapálil jí ocas, a běžící liška tak následně ohonem zapálila obilí (Ov. *Fasti* 4.701–712). Ovidiův příběh nese spíše symbolický význam (liška dle Greena symbolizuje oheň samotný; Green, 2002: s. 95–96). Z právního hlediska platí, že pokud by dítě „poškodilo“ cizí zvíře, vztahovala by se na danou situaci *lex Aquilia* za poškození cizí věci a mohla by být požadována náhrada škody.

Co se týče dívek, nemáme v tomto směru skoro žádné informace. To souvisí patrně jednak se zaměřením dochovaných pramenů, jednak s nízkým věkem, kdy se dívky mohly provdat a být považovány za dospělé, a patrně i s celkovými predispozicemi, kdy u chlapců je vyšší pravděpodobnost zapojení do delikventní činnosti než u dívek (viz výše), zejm. pokud jde o hrubé násilí.³²² Kromě toho mohly být zejm. dospívající dívky na vdávání v rámci ochrany počestnosti více pod drobnohledem (např. Jeroným vybízí rodiče, aby se varovali nevhodných styků při výchově dívky; Hieron. *Epist.* 107.4).

Pokud jde o hrubé násilí, dosud se mi nepodařilo najít text, kde by se dívka explicitně a vědomě dopouštěla násilného chování.³²³ Jedna z mála zmínek, kdy je řešen potenciální zločin nezletilé dívky, byla uvedena výše: pokud by ještě před 12. rokem žila už jako zasnoubená v domě budoucího manžela a spala by před tím, než s ním začala žít dle práva jako manželka, s někým jiným, nebyla by ovšem

³²² Do značné míry mohou být tyto predispozice biologického charakteru: ženský dominantní hormon je estrogen, zatímco jako „mužský hormon“ je označován testosteron, který dle některých studií zvyšuje u samců obecně sklony k agresivitě. Z pohledu evoluční biologie a psychologie jsou mužské výraznější sklony k násilnému chování (od rvaček přes vraždu po válčení) napříč kulturami chápány jako všeobecně platný princip. Evoluční biologie vysvětluje tento fenomén v kontextu pohlavního výběru a reprodukce: samci (nejen člověka, ale většiny živočišných druhů) se chovají agresivněji než samice v důsledku boje o samici, která má „drahá“ vajíčka ve srovnání s jejich „levnými“ spermii (Gottschall, 2008: s. 43–47).

³²³ Nejblíže se zde nabízí jedna z kontroverzí Seneky Staršího (Sen. Mai. *Contr.* 9.6), v níž se v rámci cvičení objevuje spekulování nad mírou spoluúčasti malé dívky na vraždě svého nevlastního bratra, jíž se dopustila macecha. Macecha svého syna otráвила a měla doznat pod mučením, že dívka byla její spolupachatelkou. Otec se v hypotetickém případě snaží dceru bránit.

žalovatelná z *adulteria*, ale mohla být obviněna z porušení zásnub (*Dig.* 48.5.13.8). Zmínky o (nejvyšších) trestech pro ty, kteří svádí mladé dívky (potažmo i chlapce) a kteří by je podporovali v nezřízeném způsobu života, či jim dokonce za to platili, naznačují možná provinění svobodných dívek v oblasti sexuální morálky (před prvním sňatkem by dívka měla být panna), neboť tresty pro takové svůdníky mohly padnout i v případě, že dívka (nebo chlapec) byla k „neautorizovanému“ (tj. ne-manželskému) styku svolná (*Dig.* 47.11.1.2).³²⁴

V rámci dochovaných pramenů je pak ojedinělá zmínka o projevu neposlušnosti (z projevu mladistvého testování možností bez schopnosti dohlédnout důsledky a potěšení z překročení pravidel nastavených dospělými) v souvislosti s pitím alkoholu, na které se Římané u žen nedívali příliš pozitivně.³²⁵ Monika, matka sv. Augustina, měla v období, kdy se jako dívka začala učit povinností hospodyně, krátce propadnout pití. Vše začalo, když začala být v rámci svého vzdělávání a plnění povinností posílána přinést víno ze sklepa. Nejprve – ze zvědavosti, jakési hry, na vzdor autoritě – začala malinko usrkávat, postupně ale podléhala a „upjela“ čím dál více. Služebná, která ji do sklepa doprovázela, byla dívčíným chování nejprve pobavena a smála se tomu, nakonec ale došlo k hádce, při níž dívce vmetla do tváře slovní políček: nazvala ji „násoukou“ (*meribibula*). Šok z celé situace vedl u Moniky dle Augustina k uvědomění si chybnosti svého počínání a ke zřeknutí se alkoholu (*Aug. Conf.* 9.8.18).³²⁶

Dětské potíživé nepředstavují téma, kterému by v pramenech bylo věnováno mnoho pozornosti. Mírnější přestupky (zejm. společenského a etického charakteru a v případě, že by nevhodné chování ratolesti ohrožovalo dobré jméno rodiny) byly dle všeho řešeny v rodinném kruhu (případně kruhu zainteresovaných rodin, resp. mezi jejich *patres familias*). Zejm. u rodin předních členů společnosti chyběl zájem prát na veřejnosti své špinavé prádlo. Ještě v pozdní antice nalezneme v Theodosiově (*Cod. Theod.* 9.13.1) a Iustinianově (*Cod. Iust.* 9.15.1) kodexu paragraf z roku 365 n. l., který dosvědčuje oprávnění blízkých příbuzných vykonat trest na nezletilých příslušnících vlastní rodiny v případě špatného chování a (zejm. morálního) provinění, které může být posuzováno v rámci domácího soudu za účelem nápravy chování dětí, dospívajících a mladých dospělých, aby mohli dospět v zodpovědné řádné občany, ku prospěchu své rodiny i státu. Ovšem v případě závažných přečinů (*atrocitas, culpa gravior*) má být posouzení případu a rozhodnutí

324 Nevztahovalo se na situaci, kdy by měl pachatel styk s otrokem či otrokyní, neobčanem nebo prostitutkou; ad *stuprum* viz Bryen (2016: s. 322–332); Kincl, Urfus & Skřejpek (1995: s. 337–338).

325 Pití bylo u žen spojováno s uvolněním jejich morálky a zejm. se sexuální touhou, která mohla vést až k cizoložství (O'Donnell, 1992: s. 117–118).

326 Příběh je reflexí jednoho z centrálních témat Augustinových *Confessiones*, a tím je vedle predestinace i konverze, zejm. úspěšná konverze, která byla oblíbeným tématem biografí, ať byla jakkoli dramatická (Brown, 2000: s. 171).

4 Nelítostný svět a dětská zkušenost

o vině a trestu, dle tohoto paragrafu, postoupeno příslušným soudcům. Co přesně se ale skrývá pod pojmy *atrocitas*, *culpa gravior* není specifikováno, ale patrně souvisí s *dolus*.

Lze vidět poměrně silné tendence k ochraně svobodných dětí jako budoucích občanů a dědiců rodiny nebo kvůli zranitelnosti dětského věku dané nedostatkem rozumu a zkušenosti, kvůli které mohly být snadno svedeny na scestí. Stejně jako nemalé nároky, které společnost na své potomky kladla.